

Kyrkogården - en plats för de levande

Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap

Författare **Angela Sandell**

År **2009**

FORMALIA

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap, LTJ

Författare Angela Sandell

Titel Kyrkogården – en plats för de levande

Program/utbildning Trädgårdsingenjör med designinriktning Examen: 2009

Huvudområde Landskapsplanering

Nyckelord kyrkogård, sorg, kyrkogårdsmiljö, frid, trygghet, närhet, möte, natur, aktivitet, tillgänglighet

Handledare Maria Lindberg SLU, Landskapsutveckling

Ämneexpert Ann-Britt Sörensen SLU, Movium

Examinator Angelika Blom SLU, Landskapsutveckling

Kurskod/titel EX0357 Examensarbete för trädgårdsingenjörer med designinriktning

Omfattning/nivå Grund AB fördjupning (10 hp)

Utgivningsort Alnarp

Månad, År mars 2009

Serie Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten

Omslagsfoto Angela Sandell: Gravsten på Assistens kyrkogård i Köpenhamn

Figur 7, karta över Vestre kirkegård i Köpenhamn, publiceras med tillstånd av Center for Kirkegårde, Köpenhamn.

Alla övriga figurer är producerade av författaren.

FÖRORD

Den här uppsatsen är ett självständigt arbete, tidigare kallat examensarbete, på grundläggande nivå AB fördjupning i trädgårdsingenjörsutbildningen med designinriktning på SLU i Alnarp, våren 2009. Uppsatsen behandlar ett ämne som förtjänar att lyftas fram och diskuteras, nämligen kyrkogården som en plats för de levande. Det enda som vi med säkerhet vet är att vi ska dö. Under vår livstid kommer vi med stor sannolikhet att besöka ett antal kyrkogårdar i ett eller flera olika sammanhang. Vad är det för miljö som möter oss där och hur påverkar den oss?

För ovärderlig kunskap och inspiration, hjälp och stöd, vill jag varmt tacka min ämnesexpert statskonsulent Ann-Britt Sörensen vid Movium, SLU. Jag vill även tacka kursansvarig universitetsadjunkt Angelika Blom som vänligt men bestämt såg till att jag avgränsade mina ursprungliga intentioner.

Med benäget bistånd från kirkegårdsvejleder Stine Digen Helweg, antropolog Gitte Lunding Johansen och kyrkogårdschef Pål Reijer, har jag kunnat genomföra mina fallstudier och utvidgat mina kunskaper i kyrkogårdsdrift.

Sist men inte minst så vill jag tacka mig själv för att jag gav mig chansen – och antog utmaningen – att ändra inriktning och vidareutbilda mig mitt i livet, en utbildning som ger mig möjlighet att sy ihop säcken av mina tidigare erfarenheter. Utan allt stöd och uthållig support från min familj under denna resas gång, hade det inte varit möjligt!

Alnarp i mars 2009

Angela Sandell

SAMMANFATTNING

Kyrkogårdshistorien från yngre stenålder fram till dags dato är en spännande resa. Platsen har genom tiderna tjänat flera syften, inte bara begravningsplatsens. Kraven som styrt utvecklingen har varit såväl teologiska och politiska som hygieniska och ekonomiska. En vanlig missuppfattning är att kyrkogården alltid haft dagens utseende, en företeelse som dock inte sträcker sig längre bakåt än till tidigt 1800-tal. Behovet av att blicka bakåt och förstå sammanhang förklarar varför kyrkogårdsutvecklingen inte ska följa samma förnyelsetakt som samhället i övrigt. Kanske är det också denna beständighet, och naturen, som bäst svarar mot våra andliga behov. Att bevara är dock inte nödvändigtvis motsatsen till att förnya, snarare ska dessa komplettera varandra.

Att sätta sig in i sorgens olika faser, de sätt som vi bearbetar den på, och samtidigt studera naturens läkande kraft för människans förmåga till rehabilitering, är lätt. Paralleller finns många och effekterna synes självklara. Förvånande är att denna "Naturmetod" inte används oftare och mer seriöst riktad än vad som görs idag.

Genom att påverka de faktorer som finns där olika möten äger rum, kan man uppnå behovsuppfyllelse för den enskilda individen. För att markera det kollektiva ansvaret för kyrkogårdarnas kulturarv kan stat och/eller kommunerna överta ansvaret och avsätta skattemedel för kyrkogårdarnas underhåll och utveckling. Det faller sig då också naturligt att använda dem som den samhällsekonomiska investering de kan vara, dvs. som förebyggande återhämningsplatser för att avhjälpa mental trötthet. Obestridligt är det faktum att vi alla skall dit – förr eller senare!

INNEHÅLL

Formalia	I
Förord.....	II
Sammanfattning.....	III
Inledning	1
Syfte	2
Frågeställning	2
Avgränsning.....	2
Metodbeskrivning	3
Urval och avgränsning	3
Validitet och reliabilitet	3
Etiska överväganden	3
Källkritik.....	3
Tillvägagångssätt i analysen	4
Introduktion - BAKGRUND	5
Den svenska kyrkogårdens historia	5
Från yngre stenålder till medeltid	5
1500-1600 talen	6
1700-talet.....	6
1800-talet.....	7
1900-talet.....	8
Kyrkogårdens historia i ett vidare perspektiv	10
Mångkultur.....	11
Naturens läkande egenskaper	14
Försök som stärker teorierna	14
Olika former av uppmärksamhet	15
Gestaltningen	16
Sorg	18

Vilket behov av kyrkogården upplever de sörjande?	18
Fallstudier.....	20
Vestre Kirkegård och Center for Kirkegårde, Köpenhamn	20
Assistens kirkegård och Kulturcentret Assistens	23
Kyrkogårdsförvaltningen i Trelleborg.....	26
Diskussion	29
Gemensamma nämnare	29
Begravningsplats	29
Delaktighet	29
Respekt.....	30
Den fysiska platsen.....	31
Platsens betydelse	32
Naturkraft.....	36
Aktivitetsbehov	37
Närhet	37
Framtiden.....	38
Slutsatser.....	40
Litteraturförteckning.....	41
Figurförteckning.....	42
Bilagor	43
Bilaga 1 Nationalencyklopedins definition av "natur"	43

INLEDNING

Kyrkogården är den plats där vi begraver våra döda men är samtidigt en plats för olika former av möten, en plats där vi levande vistas. Den är också en arbetsplats för flera olika yrkeskategorier. Alla dessa funktioner måste kombineras.

Min tidigare bakgrund i IT-branschen avslutades i januari 2000 då jag drabbades av en utmattningsdepression, populärt kallat "utbrändhet". Efter drygt två års sjukskrivning insåg jag att jag inte ville återvända till det ekorrhjul där jag tidigare varit en väl inoljade kugge. Mina värderingar hade förändrats och för att överleva med självaktningen i behåll, beslöt jag mig för att byta miljö. Inledningsvis arbetade jag tre år som Domkyrkoklockare i Lund varefter jag gick vidare igen till en anställning som begravningsentreprenör.

Det som i särklass var mest viktigt för mig under min rehabilitering var de dagliga vistelserna i min trädgård. Jag kallade det lite skämtsamt för "Angelas Trädgårdsterapi", men detta var innan ordet trädgårdsterapi blev ett allmänt och välkänt begrepp i Sverige. Kombinerat med promenader i naturen med min hund, kunde jag sakta återvända till det som vi kallar verkligheten.

Som begravningsentreprenör, ett yrke som jag fortfarande utövar vid sidan av mina studier, möter jag människor som har drabbats av sorg. Jag kan dra tydliga paralleller mellan vissa sorgereaktioner och de tillstånd som drabbade mig som "utbränd". Jag har därför anledning att tro att bearbetning och återhämtning torde kunna ske på likartat sätt. Jag har haft rika tillfällen till att besöka olika kyrkogårdar i södra Sverige och slås ofta av hur olika intryck platserna ger. En del kyrkogårdar känns välkomnande och ombonade medan andra, allt för många, ger ett kallt och sterilt intryck.

Sverige är idag ett komplext land beträffande olika kulturer och religioner. Oavsett hur vi lever våra liv ska vi alla dela samma plats efter döden. Tar man hänsyn till detta - för vem är kyrkogårdarna till?

SYFTE

Jag vill undersöka vilka behov som vi behöver tillfredställa då vi besöker en kyrkogård.

Jag vill klargöra vilka faktorer på kyrkogården som bidrar till att dessa behov uppfylls.

FRÅGESTÄLLNING

Vilka möten sker på kyrkogården?

Vilka faktorer på kyrkogården påverkar oss?

AVGRÄNSNING

Jag har valt att besöka tre olika kyrkogårdar (Vestre Kirkegård och Assistens Kirkegård i Köpenhamn samt Trelleborgs kyrkogård) för att träffa ansvarig personal och för att kunna göra jämförande iakttagelser. P.g.a. tidpunkten på året (januari-februari 2009) har jag företrädesvis talat med anställd personal på plats. Den kalla och tidvis dåliga väderleken som rått har tyvärr inneburit att jag inte kunnat observera besökarens beteende, eller samtala med dem, så som jag hade önskat. Jag har därutöver även besökt Norra kyrkogården, Klosterkyrkan och Fredentorps kyrkogård i Lund samt kyrkogården i Barsebäck.

Jag har inte analyserat platserna som arbetsplatser utan enbart försökt att se dem ur besökarens synvinkel.

METODBESKRIVNING

Jag har valt att göra en kvalitativ studie huvudsakligen i form av litteraturstudier. Även observationer, inklusive intervjuer på tre olika kyrkogårdar, ingår i studien. På flera ställen används begreppet "natur", ett ord som kan ha väldigt många betydelser. Som en bilaga till arbetet har jag därför lagt Nationalencyklopedins definition (Sörlin, 2009).

URVAL OCH AVGRÄNSNING

För att hitta adekvat material har jag sökt i databaserna LUKAS, LIBRIS och MALIN. De sökord jag använt har varit *kyrkogård*, *sorg*, *sorgarbete*, *kyrkogårdsmiljö*, *begravning*, *minneslund*, *samtal*, *möte*, *natur*, *länkning*. Jag har även rekommenderats litteratur av min experthandledare Ann-Britt Sörensen. I mitt försök att avgränsa arbetets omfattning är jag medveten om att jag kan ha missat relevant material då detta kan ha återfunnits under andra sökord. Det är svårt att hinna gå igenom all litteratur inom området i en uppsats på grundläggande AB-fördjupningsnivå.

Mitt urval av kyrkogårdar är subjektivt eftersom jag valt att besöka platser som jag *tror* kan innehålla/inte innehålla de faktorer som jag tror påverkar min frågeställning.

VALIDITET OCH RELIABILITET

Det begränsade materialunderlaget gör det svårt att försöka dra generella slutsatser och kan möjligen sänka slutsatsens validitet. Eftersom jag söker generell kunskap, kan ett fåtal intensiva fallstudier eventuellt vara tillräckligt. Jag har prioriterat att lägga ner mer tid på reflektioner och analys till förmån för ytterligare fallstudier.

Eftersom jag använder en kvalitativ metod är det svårt att tala om reliabilitet då jag inte mäter någonting. En brist i mitt urval är att jag själv valt ut de intervjuade personerna, och även själv utfört intervjuerna, varför den personliga kontakt som etablerats vid tillfället kan påverka resultatet.

All litteratur som jag använt finns tillgänglig i fulltext på bibliotek och hemsidor.

ETISKA ÖVERVÄGANDEN

Jag har valt att samtala med personer som idag har distans till den omedelbara sorgen för att inte göra intrång i en utsatt och känslig situation. Eftersom samtliga intervjuade är före detta kunder till mig som begravningsentreprenör, så har jag träffat och samtalat med dem även i deras akuta sorgfas. Detta faktum, och deras förtroende, har påverkat de samtal vi haft inför detta arbete. Av dessa skäl vill jag garantera dessa personer full anonymitet.

KÄLLKRITIK

Jag har i största utsträckning använt mig av så ny litteratur som möjligt inom området för att det ska vara så relevant som möjligt. Källorna är kunskapsöversikter och forskningsrapporter inom de områden som uppsatsen behandlar, företrädesvis författad av personer med akademisk utbildning inom området för att tillförlitligheten skall vara så god som möjligt. Någon garanti för att författarna inte vinklat sina framställningar eller varit styrda av politiska eller andra ambitioner, finns inte.

TILLVÄGAGÅNGSSÄTT I ANALYSEN

Jag inledde studierna med att fördjupa mina kunskaper i svensk kyrkogårdshistoria. (Lundquist, 1992); (Klintborg & Bengtsson, 1992); (Sörensen, 2006). Därefter studerade jag kyrkogårdar i ett vidare perspektiv i västvärlden (Worpole, 2003). Denna fas var mycket intressant och spännande och den historiska bakgrunden är nödvändig för att förstå dagsläget samt för att kunna bilda sig en uppfattning om hur framtida utveckling ska kunna äga rum.

Min ursprungliga intention var att undersöka de fysiska mötesrum som finns/inte finns på dagens kyrkogårdar men ganska snart fick jag, på grund av rådande årstid, vidga innebörden i begreppet mötesrum till att inte bara syfta till det rent fysiska rummet. Detta visade sig vara ett lyckokast. Det fysiska rummet är en *funktion* och ett resultat och kursändringen innebar att jag i stället kunde fokusera på *behov* och påverkande *faktorer*. Resultatet blev mer en analys än en inventering vilket jag tycker har gett mer.

Nästa steg var att studera sorg och sorgereaktioner mer ingående ur ett vetenskapligt perspektiv (Lundin, 1982). Bakgrund till naturens krafter i läkningsprocesser hämtade jag från (Kaplan, Kaplan, & Ryan, 1998) och (Ottosson & Ottosson, 2006) men även från samlad kunskap från kursen LP0511 i Trädgårdsterapi (15hp) på Alnarp 2008. Eftersom jag inom dessa områden har egen erfarenhet kan jag känna att jag är mer kritisk när jag läser litteraturen och det är också svårare att skriva en objektiv bakgrund när man har många egna värderingar.

Genom besök och intervjuer med ansvarig personal på tre kyrkogårdar (se ovan) har jag kunnat bilda mig en uppfattning om kyrkogårdsdrift som den ser ut idag. Genom samtal med tidigare kunder till mig som begravningsentreprenör har jag också kunnat få fler personliga synpunkter på kyrkogårdars innehåll och funktion. Dessa samtal redovisas av etiska skäl inte i detalj i uppsatsen.

Vid mina besök på de olika kyrkogårdarna har jag samlat mycket fotografiskt material av vilket bara en bråkdel redovisas i detta arbete. Att se på kyrkogårdar ur en mer vetenskaplig synvinkel, och dessutom genom en kameralins, har bidragit till att mitt intresse för området har ökat. Jag har begränsat mig i detta arbete samtidigt som jag fått fler uppslag till vidare studier. Utmanande och mycket roligt.

Under arbetets gång utkristalliserades fem behov som verkade vara viktigast: Frid, trygghet, närhet, natur och aktivitet. Dessa behov har jag beskrivit bakgrunden till och knyter sedan samman dem med de olika möten som sker: Med platsen och naturen, med den avlidne, med minnen, med känslor, med personal och med andra besökare. Resultatet utgör de faktorer jag hittat då mötena resulterat i att behoven kunnat fyllas.

INTRODUKTION - BAKGRUND

DEN SVENSKA KYRKOGRÅRDENS HISTORIA

Många människor lever i villfarelsen att svenska kyrkogårdar alltid haft det utseende som vi kan se idag. Sett ur historiskt perspektiv är dock denna form relativt ny, liksom i resten av Norden, och tillkom så sent som vid 1800-talets början. Dessförinnan, under c:a 1000 år, hade kyrkogårdarna ett mer vildvuxet ängsliknande utseende där man endast i undantagsfall kunde se resta gravstenar. Kyrkogårdarna var öppna, oinhägnade platser där djuren fritt kunde beta (Lundquist, 1992).

FRÅN YNGRE STENÅLDER TILL MEDELTID

Sörensen (2006) går ännu längre tillbaks i tiden. Under den yngre stenåldern (2700-1500 f.Kr.) skedde gravsättning i dösar och hållkistor för att under den äldre bronsåldern (1500-1000 f.Kr.) ersättas av jordbegravningar. Kistan som användes bestod av en urholkad trädstam som sedan täcktes av en jordhög. Under den yngre bronsåldern (1000-500 f.Kr.) tillämpade man likbränning, dvs. kremering. Benrester och aska lades i krus som därefter ställdes i en gravhög eller i ett röse. Vid tiden för Kristi födelse, dvs. under vår järnålder, tror man att brandgravar har varit den vanligaste formen. Det var också då skeppssättningar, resta stenar placerade i formationer av en båt, förekom. För att markera gravar användes under folkvandringstiden (400-600 e.Kr.) bautastenar som inte nödvändigtvis restes i direkt närhet till graven/gravarna. Under vikingatiden (700-900 e.Kr.) använde man återigen jordgravar, åtminstone för storfolk. På gravhögarna planterades träd för att symbolisera den dödes fortsatta kraft och träden ansågs heliga.

Vilka faktorer styrde utvecklingen mot dagens utseende? Lundquist (1992) nämner fem avgörande faktorer:

1. Hälso- och hygienaspekter	Sundhet
2. Park- och trädgårdsideal	Arkitektur
3. Kyrkans liv och lära	Teologi
4. Myndighetsförordningar	Funktionalitet
5. Lokala traditioner	Ekonomi

När missionärerna inledde sin verksamhet i Sverige begravdes folk i allmänhet i närheten av sina gårdar utan att gravarna märktes ut. Kyrkorna var inte enbart en helgedom utan tjänade även som skydd mot angrepp utifrån. Inhägnaden runt kyrkan var alltså avsedd som skydd för dem, människor och djur, som vistades innanför, men användes även som plats för marknader och andra profana sammankomster. De s.k. bogårdsmurarna runt kyrkorna byggdes av förgängligt material som, då de inte underhölls, förföll efter hand. Kristendomen ställde kravet att all likbränning skulle upphöra och att de döda skulle begravas på en kyrkogård. På kyrkogårdarna placerades de döda efter rang och ställning i gravar orienterade i öst-västlig riktning med huvudet mot väst (Sörensen, 2006).

Under medeltiden började själva kyrkobyggnaden att användas som begravningsplats för personer ur det andligaståndet. Detta skick kom vid senmedeltiden att omfatta hela samhällets översikt.

Som en sammanfattning av de medeltida kyrkogårdarnas utseende skriver Lundquist (1992):

"Bäst föreställer man sig nog den medeltida kyrkogården som en vild osammanhängande gräsmatta eller en mer eller mindre blomsterrik äng, i vilken de besuttnas olika gravminnen (i den utsträckning de

överbuvudtaget fanns) av olika typ – sarkofager, tumbor, hällar och stenkors – stod uppställda, tämligen oregelbundet.”

1500-1600 TALEN

Under reformationen knöts kyrkan samman med staten som övertog skötselansvaret. Samtidigt försvann mycket av respekten för gravvårdarna. Martin Luther (1483-1546) menade att kyrkogårdarna skulle flyttas ut ur städerna för att inte längre tjäna som marknadsplatser utan vara *”en plats för kristen andakt och begrundan”*. Det tillhörde klockarens löneförmåner att använda kyrkogården som betesmark åt sina boskapsdjur. Det gick så långt att Gustav Vasa 1554 i ett förmaningsbrev stadgade att kyrkogårdarna *”inte fick förorenas av djur och deras vidrigheter utan de skulle hållas och bevaras på ett kristligt sätt”*. Klockaren fick dock behålla dessa förmåner ända fram till 1819. Av detta förstår man att gräsproduktionen på kyrkogården var ekonomiskt viktig och att kyrkogården i sig inte hade någon högre status. (Lundquist, 1992)

Eftersom kyrkogårdarna under 1600-talet huvudsakligen utgjorde begravningsplats för gemene man så förföll de ytterligare. De högre stånden begravdes inne i kyrkorummet, vilka kostades på desto mer, samtidigt som prästerna allt mer började göra invändningar mot detta av hygieniska skäl. (Lundquist, 1992)

1700-TALET

I stället för trädplantering dominerade under 1700-talet dyrbara och konstnärliga gravvårdar för dem som hade råd. Biskop Jesper Svedberg (1653-1735) var en föregångare i kyrkogårdsförnyelse. Han hämtade inte bara estetisk inspiration från Tyskland, utan såg även samband mellan begravningskicket inne i kyrkorna och spridning av smittsamma sjukdomar eftersom han bevittnat den stora pestepidemin 1710. Hans motiv, liksom Martin Luthers, till att flytta kyrkogårdarna ut ur städerna var dock mer av religiösa än hygieniska skäl. Träd och örter skulle *”likna uppståndelsen”* och utgöra en påminnelse av människans eviga liv. De träd vi ser på kyrkogårdar i dag har alltså ingen längre historia, som mest kan något exemplar vara 2-300 år gammalt. De vanligaste trädarterna är ask *Fraxinus excelsior*, alm *Ulmus glabra*, lind *Tilia cordata* och hästkastanj *Aesculus hippocastanum*. Parklinden *Tilia x europaea* hade börjat importeras från Holland redan under 1600-talets första hälft. Träden fyllde två funktioner. Dels ansågs de skydda mot onda ting och dels, eftersom kyrkorna mer eller mindre användes som fästningar, kunde de hamlas och utgöra på så vis foder till djuren - almen användes till och med som människoföda (Lundquist, 1992).

Influenserna till det som kom att kallas parkkyrkogård kom från Tyskland. Den mest kända anläggningen, kyrkogården i Herrnhut som invigdes den 24 november 1730, anlades i naturen med gräsmattor avgränsade av en jordvall. Senare tillkom häckar av tall och bok. På Poppelön, l'Île des Peupliers, begravdes den franske filosofen Jean Jaques Rousseau (1712-1778) ensam bland höga popplar. Denna plats blev känd och bidrog jämte den engelska landskapsparken och kyrkogårdspoesin till att inspirera den fortsatta utvecklingen. (Lundquist, 1992).

C C L Hirschfeldt (1742-1792), författare av 'Theorie der Gartenkunst' (1779-85), behandlar i den femte volymen av detta verk 'Trädgårdar vid begravningsplatser'. Hirschfeldt pläderar på både hygieniska och emotionella grunder, att kyrkogårdarna skall flyttas ut ur städerna samt förses med trädplanteringar. Han poängterar vikten av att kyrkogården skall passa in i sin omgivning, 'genus locus', de skulle vara muromgärdade och ha lövverk i brunt och grönt för att *”stämna sinnet till helig melankoli”* (Lundquist, 1992).

Figur 1 Trädkantad huvudgång, Lunds Norra kyrkogård

Även England påverkade den nya natursynen inom trädgårdskonsten i Sverige på 1700-talet. De pastorala idyller med lummiga lantkyrkogårdar som växte fram bidrog också till att flytta ut gravsättningarna ur kyrkorna, vilket blivit ett sanitärt problem, till kyrkogården. Under 1700-talet förändras också kyrkogårdarna i Sverige till att få en mer en inhägnad, parkliknande karaktär. År 1764 bestämdes i ett kungligt brev att kyrkogårdsmurarna skulle uppföras av gråsten i stället utan att murbruk eller annat bindemedel fick lov att användas. Detta tilläts inte förrän 1804 men då på villkor att bruket skulle täckas med skiffer eller tegel. (Lundquist, 1992)

De individuella gravvårdarna bestod fortfarande till största delen av träkors som efterhand, liksom skötseln, förföll. I takt med befolkningstillväxten infördes kvartersindelning av kyrkogårdarna då behovet av ett vägnät inom kyrkogården uppstod (Figur 1). Efter århundradets mitt diskuteras de hygieniska aspekterna allt livligare. Vid 1779 års riksdag kräver prästerna förbud mot begravning av lik inne i kyrkorna och detta ledde till ett beslut 1783 då man förbjöd försäljning av gravar både inom- och utomhus. Först med att verkställa beslutet blir Uppsala domkyrka som flyttar sin kyrkogård till Hospitalskyrkogården

(se nedan). Det dröjer ända tills slutet av 1700-talet innan skicket att begrava i jord accepterades fullt ut, trots det så förekom benhus fram till mitten av 1800-talet, ev. längre. (Lundquist, 1992).

1800-TALET

Lundquist (1992) citerar ett brev från Gustav IV Adolf till landets biskopar i oktober 1805:

"...Vi hafve för godt funnit i nåderförordna: att då Kyrkogårdar flyttas utan Städerne, hwilket, der det lämpeligen ske kan med för flere förmåner och förtjenar uppmuntran, bör den nya Begravnings Platsen förses med antändig stängsel och sådana tecken, som utmärka Platzens ändamål, samt träd deromkring planteras:"

Kyrkogården blev nu en statlig angelägenhet vilket det enligt svensk lagstiftning är än idag (Kulturminneslagen (KML 1988:950)).

Nästa riksdagsbeslut togs i oktober 1815 då man fastställde att begravningar på kyrkogårdar som låg belägna inom städer och byar, måste upphöra så snart som möjligt. Inga undantag skulle göras. Tidigare hade kyrkogårdar utanför städerna bara använts för de mindre bemedlade i samhället samt vid epidemier. Först ut var Uppsala 1801 (Hospitalskyrkogården) följt av Växjö 1807, Lund 1809, Västerås 1809, Borås 1812 och Helsingborg 1815. Dessa kyrkogårdar kom också att få ett likartat arkitektoniskt utseende med kvartersindelning åtskiljda av symmetriska gångar och de för århundradet signifikanta trädplanteringarna. Olika kvarter kunde anläggas med olika karaktärer och kom på så vis även att spegla samhället utanför (Figur 2 och 3). Idag har städerna vuxit ikapp dessa gamla kyrkogårdar som kompletterats med gräsmattor, minneslundar och meditationsplatser, varför de nu är införlivade i stadsbilden (Lundquist, 1992).

Trots de bästa ambitioner lämnade skötseln av kyrkogårdarna allt övrigt att önska och tilläts att förfalla av vanvård. Lundquist citerar den svenska pomologins fader Olof Eneroth (1825-1881) som skrev: *”Den svenska kyrkogården i dess nuvarande skick vittnar om en nästan allmän vanvård samt i och med detsamma om brist för aktning för de bortgångnas minne”*. Under 1800-talets senare del gjorde industrialismen sitt intåg samtidigt som befolkningstillväxten var stark. Träkorsen ersattes efter hand med massproducerade gravminnen i gjutjärn och sten. Sorgträd, växter med hängande växtsätt, och resta gravstenar introducerades. Mot slutet av århundradet hade kyrkogården fått det utseende som vi är vana att se idag. Skogskyrkogården är en utveckling av parkkyrkogården, som är en linje som svensk kyrkogårdsarkitektur följer än i dag, och dök upp i USA i början av 1800-talet i samband med den snabba befolkningstillväxten. Skogskyrkogården i Stockholm som är vida känd, ritad av Gunnar Asplund och Sigurd Lewerenz, invigdes 1920. (Lundquist, 1992)

1900-TALET

Signifikativt från förra sekelskiftet är att betydande personer i samhället hade höga gravstenar och inhägnade sina gravar med järnstaket. Ju närmare kyrkan graven var belägen desto finare var det och södersidan var den finaste platsen av alla. Lagen som tillåter kremation i Sverige infördes 1888 men det dröjde fram till 1930-talet innan kremationer började förekomma, vilket i sin tur fick till följd att minneslundar, asklundar och askgravplatser blev vanliga. Stilen var nyklassicistisk, inspirerad av den klassiska hellenska och romerska antiken. Sveriges första minneslundar anlades i Malmö och Lund i slutet av 1950-talet. Inte förrän fram på 1970-talet började minneslundar även att anläggas på mindre orter (Sörensen, 2006).

Det som huvudsakligen präglade utvecklingen under 1900-talet är tillkomsten av fler och strängare utformningsbestämmelser. En standardisering i utförande och en ytterligare massproduktion av gravvårdar, har medfört att många kyrkogårdar är snarlika och inte lämnar utrymme för någon större variation (Figur 2). Ramgravar har tagits bort och grusgravar har ersatts med gräsmatta. Det ska vara så enkelt, rationellt och så underhållsfritt som möjligt. Funktionalismen hade gjort sitt intåg. Exempel på detta är de rygghäckar som introducerades på 1920-talet som utgör enkla och standardiserade avgränsningar inom kvarteren. Trädkransarna är idag mindre vanliga, i stället planteras enstaka dungar av träd och buskar. (Lundquist, 1992; Sörensen, 2006)

Figur 2 Gravkvarter som vi är vana att se dem, Lunds Norra kyrkogård

Sörensen (2006) anger tidpunkten för standardiseringen av kyrkogårdar till 1930-talet och framåt. Hon menar att detta var ett utslag av tanken att jämlikhet skulle råda, ingen var förmer än någon annan, inte ens på kyrkogårdarna. Det var också vid denna tid som bruket att ange titlar på gravstenarna försvann. På så vis speglade kyrkogårdarna den allmänna samhällsutvecklingen med centralisering i städerna, flerbostadshus och kollektivavtal. Sörensen menar att man nu kan se en större individualisering på kyrkogårdarna då de strikta reglerna för kyrkogårdar har övergivits.

Att bevara kyrkogårdarnas gröna kulturarv hänger intimt samman med att bevara en kulturtradition. Kyrkogårdar som anlagts före 1940 omfattas av Kulturminneslagen (1988:950) vilket innebär ett särskilt skydd

för dessa kyrkogårdar men kan även användas för att skydda nyare kyrkogårdar som anses speciellt värdefulla ur kulturmiljösynpunkt. Det är inte bara gravarna i sig som skyddas utan även växterna vilket innebär att särskilda skäl måste föreligga för att man ska få lov att ta bort eller ersätta karaktärsväxter. Kyrkogårdsträdgårdarna tillkom som ett led i den allmänna folkbildnings- och försköningstrenden som kom i slutet av 1800-talet. Många av de hängande arter, de så kallade sorgeträden (Figur 3), finns fortfarande kvar idag. (Sörensen, 2006)

Figur 3 Sorgeträd, Klosterkyrkan i Lund

Ett exempel på kyrkogård som kulturarv är Skogskyrkogården i Stockholm som 1994 togs upp på Unescos Världsarvslista. Kyrkogården tillkom efter en arkitekttävling som 1912 vanns av Gunnars Asplund och Sigurd Lewerntz. Skogskyrkogården var – och är – ett uttryck för den moderna kyrkogården, ett uttryck för nytänkande, kompromisslösa krav och konstnärlig måttfullhet. Gravplatserna är här underordnade växterna och de individuella gravarna flyter helt in i miljön. Här råder en helhet och enkelhet och stämningen är allvarlig utan att verka dyster. Tonvikten ligger på den landskapliga upplevelsen. (Sörensen, 2006)

KYRKOGÅRDENS HISTORIA I ETT VIDARE PERSPEKTIV

Utrymme

I Sverige återlämnas och återanvänds gravrätter men så är det inte överallt. I England och i Nordamerika kan man köpa sin gravrätt för evig tid. Detta innebär i praktiken att markytan för att begrava på där minskar. På vissa ställen tar kyrkogårdarna nästan lika stor yta som den de öppna ytor som finns tillgängliga för de levande. I ex. Newham, East London, utgör 61 % av den allmänna ytan kyrkogård! I La Certosa i Bologna finns 700 000 begravda och 450 000 levande (Worpole, 2003). Användningen av markyta i Sverige påverkas däremot bl.a. av att muslimska sedvänjor kräver jungfrumark. Även serbortodoxer ställer detta krav men eftersom ingenting i deras skrifter styrker detta krav, behöver det heller inte tillgodoses.¹ I London, där man mellan 1600-1900 begravt 6 miljoner människor, "löste" man i slutet av 1800-talet utrymmesbristen genom att gräva upp tiotusentals kroppar ur enskilda gravar för att i stället placera dem i massgravar ute i förorten. Ryssland var efter revolutionen 1917 brutalare än så; Kyrkogårdarna Alekseyev och Danilov jämnades med marken och förvandlades till arbetarklubbar och parker. Pokrovskekyrkogården blev fotbollsplan. Sten och metall från gravarna användes i olika byggprojekt, bl.a. återfinns gravstensmarmor i många av Moskvas äldre tunnelbanestationer (Worpole, 2003).

Fullbelagda kyrkogårdar i England, bl.a. Highgate Cemetery i London som invigdes 1839 och utvidgades 1854, har p.g.a. ekonomiska problem stängts. I Highgates fall skedde detta 1975 och det privata företag som drivit kyrkogården ersattes av en frivilligorganisation, Highgate Friends. (Sörensen, 2006)

Miljöaspekten

Den miljömässiga aspekten på kyrkogården som en "stadens lunga" som rensar dålig luft, filtrerar ytvatten och ger ett bättre klimat, skall heller inte förglömmas. De kyrkogårdar som en gång anlades utanför städerna har nu vuxits i kapp av bebyggelsen och bildar stilla oaser till fromma för både människor och djurliv. Platsen är i första hand en minnesplats, en plats för ritualer och ceremonier. Hit kommer man för att bearbeta sin sorg och för att möta sina anhöriga och sin historia. Kyrkogårdarna är fredade för lång tid och förändras inte på samma sätt som parker och andra naturområden kan göra (Sörensen, 2006). Även Worpole (2003) nämner att kyrkogården fixerar tid och plats i historien för evigt. Döden finns i landskapet, som både utgör plats och historia, och i människors fantasi. Men naturen står även för kretsloppet och en död människa är varken mänsklig eller en sopa.

Familjegraven

Förr var familjegraven en vanlig företeelse i Europa. Detta faktum, att en familjegrav väntade på att återigen samla familjen, kunde upplevas som en trygghet. De döda familjemedlemmarna var på ett naturligt sätt närvarande och man visste att man själv skulle sälla sig till dem vad det led. Gravarna låg i närheten av den plats där resten av släkten levde vidare. I dag är familjerna ofta geografiskt spridda och vi förlorar kontakten med våra förfäders gravar. Detta bidrar till att döden uppfattas som överklig, icke närvarande och bidrar till att vi förnekar den och det onaturliga förhållningssättet medför en bristande respekt både för döden och för de döda. (Worpole, 2003)

¹ Ingemar Petersson, driftschef Malmö kgf, föreläsning 3 februari 2009.

MÅNGKULTUR

Alla har enligt begravningslagen rätt till en begravningsplats och en begravning i enlighet med sin övertygelse, så länge den inte uppfattas som stötande av någon annan (Figur 4). Det är kyrkogårdsförvaltningarnas uppdrag att tillhandahålla dessa särskilda begravningsplatser, avsedda för personer som inte tillhör något kristet samfund.

Judiska begravningsplatser

De judiska församlingarna äger och förvaltar egna begravningsplatser och redan 1788 bildades Chevrá Kadischaá, det judiska begravnings-sällskapet, i Sverige. Deras uppgift är att bevaka att den judiska traditionen, som kan spåras tillbaks till judarnas heliga skrifter, följs. Begravningsplatsen skall ligga avskild från bebyggelse och vara omgiven av en mur eller häck. Marken är helig och de begravda skall garanteras evig frid vilket innebär att dessa kyrkogårdar ständigt behöver utvidgas på ny, "jungfrulig", mark. Begravning skall hållas så snart som möjligt efter dödsfallet eftersom det anses vanhedrande att inte vara begravd. Judendomen medger inte kremering. Alla gravar är orienterade åt öster och på området råder förbud mot att röka, äta eller dricka. Gravarna får absolut inte beträdas vilket ställer speciella krav på dem som sköter underhållet. Traditionen påbjuder att man lägger en sten på den grav man besöker. Enkelhet och respekt ska råda både i begravningsritual och i gravutseende eftersom alla är lika inför döden enligt judisk tradition.² (Sörensen, 2006)

Ortodoxa begravningsplatser

Begravningen skall ordnas så snart som möjligt, gärna på tredje dagen, efter dödsfallet. Onsdagar och fredagar är olämpliga som begravningsdagar eftersom dessa är fastedagar vilket skulle utesluta att man kan bjuda på förtäring efter ceremonin. Kremation förekommer inte. Den döde skall placeras på rygg och vila med ansiktet mot öster. Graven besöks tre, sju, nio och tolv månader efter dödsfallet och sedan varje dödsdag i sju år framöver. Det är mycket viktigt för en ortodox att vårda och hedra sina gravar. Gravarna smyckas ofta med mycket blommor i starka färger, lyktor och foton. Inte heller en ortodox grav får lov att beträdas. I Sverige finns idag c:a 10 000 medlemmar i ortodoxa och österländska kyrkor.³ (Sörensen, 2006)

Muslimska begravningsplatser

Islam är den näst största religionen i Sverige idag. Muslimer tror på domedagen och att livet efter uppståndelsen fortsätter i paradiset. Enligt Koranen skall därför en muslim ha sin gravplats bland andra muslimer i egna kvarter. Kvarteren ska avgränsas med häckar eller staket som markerar åtskillnad från övriga samfund och ha egna ingångar då muslimerna inte vill passera andra samfunds gravar på väg till sina egna. Helst vill muslimer begravas utan kista men detta tillåts inte överallt. Då lägger man i stället den döde på höger sida med armarna i kors, ansiktet vänt mot Mecka. Graven får inte beträdas.⁴ (Sörensen, 2006)

Hinduisk begravnings-sed

Efter kristendom och islam så är hinduismen världens tredje största religion. Hinduer menar att alla religioner går ut på samma sak – människans gemenskap med Gud. Man tror på reinkarnation, att livskraften går in i det

² Ingemar Petersson, driftschef Malmö kgf, föreläsning 3 februari 2009.

³ Ingemar Petersson, driftschef Malmö kgf, föreläsning 3 februari 2009.

⁴ Ingemar Petersson, driftschef Malmö kgf, föreläsning 3 februari 2009.

kosmiska ursprunget när sinnena upplöses och det enskilda jaget försvinner. Hinduerna tillämpar likbränning på bål eftersom elden renar själen och på så vis underlättar för den att återfödas. Ceremonierna avslutas med att askan sprids i en helig flod, i Sverige önskar de att askan sprids i rinnande vatten.⁵ (Sörensen, 2006)

Buddhisternas begravningsritual

Många buddhister tillämpar kremation men även kistbegravningar förekommer inom vissa inriktningar. Buddhisterna har inga särskilda krav på begravningsplats men vill gärna att askan sprids i naturen, dvs. i en minneslund. (Sörensen, 2006)

Bahá'iers död och begravning

En bahá'ier ser hela jorden som sitt hem och kan därför begravas var som helst. Ett krav är dock att transporten mellan platsen för dödsfallet och begravningsplatsen inte överskrider en timme. Kremation är inte tillåten om inte landets lagar kräver detta, däremot finns inga hinder för organdonation. Kroppen skall jordbegravas för att långsamt återförvandlas till jord. Kistan skall enligt "Den Heligaste Boken" vara gjord av kristall, sten eller hårt virke. Centrum för världens bahá'ier är Universella Rättvisans Hus i Haifa. Begravning skall hållas snarast efter dödsfallet. I graven placeras den döde med fötterna mot Haifa. Gravstenen är en niouddiga stjärna som omsluter odet "Bahá'í". (Sörensen, 2006)

Romsk tradition

Romer i Sverige kan tillhöra vilken religiös inriktning som helst. Så många som möjligt av släktingar och vänner samlas efter dödsfallet för att visa sin sorg genom högljudd klagan. Tre till sex personer skall vara med och välja kistan, ju dyrare desto mer hedersam. Vanligast är jordbegravning och ofta i gravkammare, under eller ovan jord. Efter begravningen, som är en stor tillställning, hålls en stor fest med öl, vin och sprit.⁶ *(Dessa festligheter kan påbörjas redan under själva begravningsakten. Författarens anmärkning.)*

Borgerlig begravning

En borgerlig begravning kan utformas i stort sett hur som helst. Även religiösa inslag kan förekomma, ex. psalmsång.⁷

Humanisterna

Humanisterna, tidigare humanetikerna, har c:a 2000 medlemmar i Sverige och deras begravningar sker utan några religiösa inslag över huvud taget. Helst vill de lämna tillbaka kroppen till naturen genom ex. spridning av askan i havet, men även gravsättning i minneslund förekommer.⁸

⁵ Ingemar Petersson, driftschef Malmö kgf, föreläsning 3 februari 2009.

⁶ Ingemar Petersson, driftschef Malmö kgf, föreläsning 3 februari 2009.

⁷ Ingemar Petersson, driftschef Malmö kgf, föreläsning 3 februari 2009.

⁸ Ingemar Petersson, driftschef Malmö kgf, föreläsning 3 februari 2009.

Figur 4 Vår tids multikultur och olika religioner, kombinerat med öppnare regler beträffande gravvårdar, kommer att ge framtidens kyrkogårdar flera uttryck. Överst: Trelleborgs Norra samt Lunds Norra kyrkogård. Nederst: Vestre kyrkogård, Köpenhamn.

NATURENS LÄKANDE EGENSKAPER

Är naturen vår största naturliga kyrka? Människan har alltid letat, och funnit, platser som hon ansett vara andligt laddade, heliga. På savannens öppna fält kan även dagens människor känna naturens gränslösa rikedom samtidigt som dungarna där erbjuder skugga, skydd och gömställen. (Worpole, 2003)

Figur 5 En gravplats med skogen i ryggen känns bekväm för oss i Norden. Vestre kirkegård, Köpenhamn.

I Norden är vi typiska "brynmänniskor" som känner trygghet i att ha skogen i ryggen. Enligt Worpole (2003) härstammar det svenska ordet *skog* från det fornisländska ordet för *skydd*. Vi känner en naturlig trygghet i skogen till skillnad från sydeuropéer som istället förknippar skog med skräck och onda andar. I Italien begravdes kriminella och självmördare i skogen och det italienska ordet för främling, *forestiero*, betyder "någon från skogen". Naturens läkande egenskaper kan alltså variera beroende på vilket kulturarv man har (Figur 5).

Enligt Edward O. Wilsons (f.1929) teori från 1980-talet har människan en nedärvd fallenhet för att tycka om levande varelser och att trivas i naturen. Han kallar detta för *biofili* (kärlek till liv) och menar att egenskapen är ett resultat av det naturliga urvalet eftersom den gynnat vår överlevnad. Motsatsen är *biofobi* vilket är den känsla av obehag eller skräck som vi upplever om vi plötsligt träffar på en orm. Denna känsla kommer från vårt omedvetna och har ingenting med intellektet att göra. (Ottosson & Ottosson, 2006)

FÖRSÖK SOM STÄRKER TEORIERN

I en enkätundersökning svarade 80 % av 900 slumpvis utvalda svenskar att det är nödvändigt för livskvaliteten att komma ut i skog och mark. 42 % svarade att det var absolut nödvändigt och bara 4 % menade att naturen saknar betydelse för deras livskvalitet. I en annan studie ställdes frågan: "Vad skulle du rekommendera en nära vän att göra om han eller hon kände sig stressad och orolig?" Tio olika svarsalternativ gavs och det högst rankade blev: Att ta en promenad i skogen. Därefter följde att lyssna på vilsam musik och att vila i en lugn park. Andra undersökningar visar däremot att naturen används i allt lägre utsträckning. Idealerna omsätts med andra ord inte i praktiken. (Ottosson & Ottosson, 2006)

Som så många andra så refererar paret Ottosson till miljöpsykologen Roger Ulrich. Ulrich, som var ansluten till University of Delaware i USA, lät på ett sjukhus i Pennsylvania undersöka hur snabbt patienter som opererat gallblåsan tillfrisknade efter operationen. Han kunde konstatera att de patienter som haft utsikt mot ett grönområde med höga träd tillfrisknade snabbare, och kunde skrivas ut från sjukhuset tidigare, än de personer som haft utsikt mot en tegelvägg. Naturgruppen hade dessutom färre komplikationer, fick mindre smärtstillande medel och beskrevs i mer positiva ordalag i journalanteckningarna. Andra undersökningar har bekräftat Ulrichs resultat och man har även konstaterat att *bilder* med naturmotiv har en liknande positiv effekt. Genom att utforma duschrum som en naturlig miljö har man fått patienter med alzheimer att lättare stå

ut med duschningen. Fängelser är också en miljö som studerats med liknande resultat. (Ottosson & Ottosson, 2006)

En annan av Ulrichs studier utfördes på svenska studenter och visade att det är mera avstressande att titta på diabilder och videofilmer från naturen än motsvarande från stadsmiljöer. Naturscenerna gav högre andel alfavågor vilket visar att hjärnan befinner sig i ett mer vaket men avslappnat tillstånd. (Ottosson & Ottosson, 2006)

Docent Terry Hartig vid Uppsala universitet har visat att naturen har restorativa (återhämtande, återställande) effekter. Försökspersoner utsattes för stress och fick sedan återhämta sig på olika sätt. De som promenerade i skogen kände sig gladare, mindre irriterade och hade en bättre koncentrationsförmåga än de som promenerat i tätbebyggt område respektive suttit i ett fönsterlöst rum och läst tidningar och lyssnat på musik. (Ottosson & Ottosson, 2006)

Ottosson & Ottosson (2006) refererar i sin bok till psykologen Paul Sundlins som ordinerar en stunds ensamhet och tystnad varje dag för klara av vardagen. Begreppen ensamhet och tystnad går också som en röd tråd genom Ottossons bok då de ofta kommer fram i de undersökningar och intervjuer som de gjort med människor med utmattningssyndrom.

OLIKA FORMER AV UPPMÄRKSAMHET

Hur intresserade vi än är av ett ämne så är vår kapacitet för **riktad uppmärksamhet** begränsad och den kostar mycket energi. Den riktade uppmärksamheten går på högarv idag och om inte utrymme ges för återhämtning så drabbas vi av *mental trötthet*. Tröttheten är relaterad till kravet på uppmärksam fokusering och utesluter inte förmågan att utföra något som är fysiskt krävande. (Kaplan, Kaplan, & Ryan, 1998, ss. 17-18) Den mentala utmattningen kan ge upphov till minnesproblem, koncentrationssvårigheter, sömnbesvär, yrsel, tunnelseende, känsloutbrott och bristande empati. Anledningen är att störningar uppstått i centra i hjärnan; *Hippocampus* där korttidsminnet finns och *amygdala* där empati och känslor finns. (Ottosson & Ottosson, 2006, s. 49)

Spontan uppmärksamhet, den vi exempelvis upplever när vi tittar in i en eld, när vi studerar färgskiftningarna i höstlöven eller tittat på molnformationer, denna *fascination* kräver ingen ansträngning. Tid som vi ägnar åt spontan uppmärksamhet hjälper oss däremot att återhämta oss från mental trötthet. Mental trötthet kan alltså reduceras om vi befinner oss i en fascinerande miljö. (Kaplan, Kaplan, & Ryan, 1998, ss. 17-18)

När vi uppmärksammar en miljö observerar vi hur många objekt där finns, hur de är grupperade och hur de är placerade i förhållande till varandra. Att se *sammanhang* och *komplexitet* i det tvådimensionella planet, kräver uppfattningsförmåga. *Läsbarheten* och *mystiken* däremot kräver dessutom en förmåga hos betraktaren att kunna dra slutsatser om hur den tredje dimensionen ser ut och samtidigt kunna föreställa sig själv i den. Läsbarhet och mystik inverkar på hur pass bekväma vi uppfattar oss i en bestämd miljö. Trots detta saknar många miljöer inslag av dessa ingredienser. Informationen är central för hur människan kan relatera till sin omgivning och bör därmed också stå i centrum då vi designar och underhåller vår närmiljö. Denna teori benämns Kaplan & Kaplans preferensteori (Figur 6). (Kaplan, Kaplan, & Ryan, 1998, s. 13)

	FÖRSTÅENDE	UTFORSKNING
2-D	Sammanhang	Komplexitet
3-D	Läsbarhet	Mystik

Figur 6 Kaplan & Kaplans preferensteori

Vi upplever inte enbart fascination genom att betrakta intressanta saker eller platser utan även av olika processer, ex. funderingar, enklare göromål och när vi upplever förundran. Naturen är rikt utrustad med fascinerande processer i sin flora, sin fauna, i vattnet och i det oändliga ljusspelet där vi använder oss av den spontana uppmärksamheten. (Kaplan, Kaplan, & Ryan, 1998, s. 20)

GESTALTNINGEN

Mänskliga preferenser underlag för gestaltningen

När man skall gestalta en miljö så är det viktigt att känna till vilka preferenser människor föredrar. De får inte bara mer ut av att vistas i en miljö som de föredrar utan de kommer också med större sannolikhet att söka sig dit. Konsekvenserna kan bli olyckliga om miljöerna som vi erbjuder inte är vad människor önskar sig och tycker om. De blir i stället uttråkade, arga eller kan t.o.m. bli destruktiva och oroliga. En känsla av rädsla eller välbefinnande kan framkallas genom utformningen av miljön. Människor förbinder omedvetet olika miljöer med antingen rädsla eller välbehag. Avgörande för i vilket fack miljön hamnar är dels överskådligheten (visual access) och dels hur lätt man bedömer att det skulle vara att förflytta sig igenom området (locomotion). (Kaplan, Kaplan, & Ryan, 1998, s. 31)

Överskådlighet och insyn

Överskådlighet och insyn ökar förtroendet för platsen, skynda vyer kan skapa oro och ängslan. Att hålla vegetationen öppen och luftig är speciellt viktig i närheten av gångar och stigar. Ett ökat förtroende för och en förtroelighet med platsen, får människor att känna sig mer bekväma och avslappnade. Tillgänglighet avseende parkeringsmöjligheter och tydligt utmärkta gångvägar bidrar till besökarens bekvämlighet. Kartor och informationsskyltar gör att besökaren lättare kan känna igen sig och navigera i terrängen. (Kaplan, Kaplan, & Ryan, 1998, s. 34)

Som tidigare nämnts har människan behov av att vistas i den vilda och oförstörda naturen. Genom att kombinera det vilda med anlagda element (klippta buskar, markerade gångar, gårdsgårdar etc.) så signalerar man en mänsklig närvaro på platsen som bidrar till att besökaren kan känna sig mer bekväm. Det vilda och oförutsägbara bibehåller platsens inslag av mystik. Med hjälp av några sammanhängande ytor som förbinder olika komponenter inom området underlättar man läsningen av ytan och gör den mer lättförståelig. Även val av markbeläggning har stor inverkan på hur området totalt uppfattas av besökaren. Beläggningen ger oss en uppfattning om platsens karaktär samtidigt som den ska underlätta för oss att ta oss fram på ett bekvämt sätt. (Kaplan, Kaplan, & Ryan, 1998, ss. 37-42)

Mystik

Mystik uppmuntrar oss till att utforska omgivningen och utmanar vår fantasi. Lövverk kan exempelvis både dölja och avslöja och vindlande gångar bidrar till att bygga upp en nyfikenhet på vad som ska finnas på andra sidan kröken. Hur ljuset silas genom vegetationen ger platsen olika uttryck och bidrar till att spänningen hålls vid liv. Genom att använda siktmärken bidrar man till att skapa djup på platsen, öppningar och gläntor är välkomnande både att befinna sig i och att titta ut från. Dessutom underlättar de vår orienteringsförmåga. (Kaplan, Kaplan, & Ryan, 1998, ss. 43-47)

Innehåll och struktur

Vikten av naturens inverkan vid återhämtning kan inte överskattas. Ytan har underordnad betydelse. Huvudsaken är att man känner sig trygg på platsen så att man kan slappna av och låta sig uppslukas av naturen. Den stilla fascination som naturen erbjuder upptar inte alla våra tankar utan ger medvetet och omedvetet utrymme för inre reflektioner. Miljön inbjuder oss att betrakta utan ansträngning eller krav på motprestation och tillåter därmed tankarna att vandra fritt. Det är viktigt att ytan ger oss *känslan* av att utrymme för detta ges. Det är innehållet och strukturen som är viktigt, inte områdets storlek. Genom omvärldsavgränsare kan man

åstadkomma en vilsam miljö även i en mer störande omgivning. Att vara noggrann i sitt val av material bör understrykas. Materialen måste passa in i omgivningen för att inte uppfattas som störande och distraherande element. (Kaplan, Kaplan, & Ryan, 1998, ss. 67-78)

SORG

Den traumatiska krisen kan delas in i fyra karakteristiska faser:

1. Chockfasen

Fasen varar från några sekunder till högst en vecka och karakteriseras av att den sörjande förnekar verkligheten. Psykiska domningar och överklighetskänsla är vanligt. Vad som sker är ett kraftfullt psykologiskt avvärjningsförsök då förnekandet är den mest verksamma försvarsmekanismen.

2. Reaktionsfasen

Kommer omedelbart efter chockfasen och varar från några veckor upp till ett år. Den drabbade börjar reagera på det som inträffat och kan börja gråta. Ibland kan sorgen här yttre sig som vrede och fientlighet och fasen präglas av ångest och depressivitet. I den takt som ångesten och den psykiska smärtan tillåter kan den sörjande nu börja ta in verkligheten.

3. Bearbetsningsfasen

Övergången till denna fas sker mer successivt. Bearbetning av förlusten görs genom ett ständigt repeterande och återupplevande i vaket tillstånd och i drömmar av tiden närmast före förlusten, själva händelsen och timmarna efter. Därefter kommer tidigare minnen upp och aktualiseras. I bearbetningen sker ett successivt lösgörande från den förlorade personen. Smärtsamma minnen trängs bort. En icke bearbetad förlust kommer att leda till ett tomrum i personligheten. Fasen kan vara i flera år vid förlust av en nära anhörig.

4. Nyorienteringsfasen

Efterträder successivt bearbetsningsfasen och varar fram till nästa gång individen utvecklar en krisreaktion. Nyorienteringen innebär en läkning med en förändrad självbild, vilken brukar beskrivas som subjektivt upplevd identitetsförändring.

(Lundin, 1982, ss. 53-54)

VILKET BEHOV AV KYRKOGRÅRDEN UPPLEVER DE SÖRJANDE?

Far som förlorat 19-årig son vid en olyckshändelse besöker kyrkogården dagligen. Tre månader efter dödstillfället säger han:

"...jag tycker jag känner mig hemma där på kyrkogården, när jag åker upp dit ... ibland brukar jag sitta och tänka på hur vi haft det ihop han och jag. Brukar sitta och prata liksom..." (Lundin, 1982, s. 96)

En annan anhörig säger:

"...när han levde var jag så noga med hans kläder och lägenhet och allting ... nu när jag går till kyrkogården är det precis som om jag har gjort något för honom..." (Lundin, 1982, s. 129)

En processtudie av 18 anhörigas kyrkogårdsbesök visar att yttre faktorer som årstider, avstånd, tidsmässiga möjligheter är av underordnad betydelse för hur ofta de anhöriga besöker graven (s 149). Samtliga anhöriga utom en, som hade graven på annan ort, besökte graven en gång i veckan under det första året. Tre personer

gjorde dagliga besök under lång tid. En minst varannan dag. Besöken kan vara ett sätt för den efterlevande att dämpa sina skuldkänslor. Att sköta graven är den "enda tjänst" man kan göra för den avlidne. De är också ett led i sökandet efter den döde. "Gravplatsen kan ur social-antropologisk synvinkel betraktas som den anhöriges kultplats." Oron och ångesten dämpas vid besöken. Man upplever en intensiv fysisk närhet, att man kan föra en dialog och tala med den döde. Frekventa besök fortfarande efter två år tyder på en svårighet att separera från den döde. Separationen blir alltför ångestväckande. (Lundin, 1982, ss. 150-154)

Det är alltså inre drivkrafter att söka efter den döde som för oss till kyrkogården för

- Att hedra minnet av den döde
- Att komma så nära som möjligt pga. övergivenhetskänslor
- Att försöka förstå det inträffade
- Att tillfredställa aktivitetsbehov

Andra aspekter är skuld och skam. Besöken har mytologiska aspekter, man skall hedra de döda, för att inte ådra sig deras vrede, eller religiösa aspekter, hedra den döde för att inte dra på sig Guds vrede enligt det fjärde budet. (Lundin, 1982, s. 157)

FALLSTUDIER

Vestre Kirkegård och Center for Kirkegårde, Köpenhamn

Vestre Kirkegård (Vestre) i Köpenhamn är en relativt okänd oas. Trots sin storlek, 54 ha och därmed Danmarks största, ligger den nästan dold mellan järnvägsspår och fängelse och gör utåt sett inget större väsen av sig. Hade jag inte haft en väninna som bor granne med kyrkogården, hade jag förmodligen inte fått upp ögonen för denna plats. Efter mitt första besök under hösten 2008 var jag helt betagen av alla intryck och nu återvänder jag gärna (Figur 7).

Figur 7 Vestre kirkegård, Köpenhamn

Kyrkogården invigdes den 2 november 1870. Den stora befolkningstillväxten, från 120 000 personer år 1840 till 400 000 personer år 1900, ställde också krav på större kyrkogårdar. Eftersom VK anlagts långt utanför Köpenhamn, användes den inledningsvis endast som fattigkyrkogård. De bättre bemedlade ville även fortsättningsvis bli begravda på Assistens Kyrkogård som etablerats 1760. 1883, under samma årtionde som VK blir Köpenhamns huvudsakliga begravningsplats, anläggs den karakteristiska grundplanen med långa alléer som avgränsare mellan olika avdelningar. För planläggning och arkitektur svarade stadsingenjör Charles Ambt (1847-1919) samt arkitekterna Hans Jørgen Holm (1835-1916) och sedermera Holger Jacobsen (1850-1921). Dessa ligger nu begravda på VK. (Köpenhamns kommun, 2009)

Figur 8 En av Stjernevejsprojektets fyra diagonala elléer.

Holm och Jacobsen ritade merparten av byggnaderna på Vestre. Av dem är det bara Nordre Kapel som fortfarande används. Søndre Kapel, som syns i bildens bakgrund, gjordes i "Stjernevejsprojektet" (Figur 8) 2001 av landskapsarkitekt MAA Torben Schønher om till paviljong. Denna paviljong har även använts i samband med bröllop. Østre Kapel fungerar idag som förråd. Vestre har tjänat som begravningsplats för flera hundra tusen människor, ändå finns här gott om plats. Idag brukas endast 10 000 av de

45 000 individuella gravarna. Däremot finns åtskilliga människor begravda i minneslund. Vestre skall enligt gällande stadsplan fortsätta att vara gravplats till år 2100. (Köpenhamns kommun, 2009).

Center for Kirkegårde sköter driften av Köpenhamns fem kommunala kyrkogårdar: Vestre, Assistens, Bispebjerg, Brønshøj och Sundby kirkegård, samt driver Bispebjergs och Sundbys krematorier. Centret har fyra huvuduppgifter:

- Att begrava och kremera avlidna personer
- Att tillhandahålla minnesplatser för de efterlevande
- Att genom avtal med efterlevande anlägga och sköta deras enskilda gravplatser
- Att sköta kyrkogårdarna i sin helhet med gemensamma ytor, byggnader, gångar, vägar och tekniska anläggningar

(Köpenhamns kommun, 2009)

Fredagen den 23 januari 2009 träffade jag Stine Digen Helweg, Kirkegårdsvejleder, cand.mag. og cand. it, anställd av Københavns Kommune, Center for Kirkegårde. Stine berättar⁹:

Titeln "Kirkegårdsvejleder" kommer från Naturvejleder och Stine är den enda som innehar denna titel. Hon arbetar enbart med kommunikation och är inte alls involverad i den dagliga driften. Varje år arrangerar hon c:a 120 rundvisningar på kyrkogården och producerar allt upplysningsmaterial fokuserat på historia och kulturvärde. Nytt för i år blir att man även ska kunna hämta podsändningar på hemsidan med information för sin rundvandring.

Center for Kirkegårde har en devis - att kyrkogården ska vara en institution till för de levande. Kyrkogården är dock i första hand en begravningsplats och kan därför vara svår att marknadsföra, det måste gå från mun till mun. Det är viktigt att man tar hänsyn till de efterlevande som har sina gravar på platsen så att de inte upplever marknadsföringen som stötande.

Vestre växte fram till 1920-talet och skall bestå fram till 2100. De 10 000 aktiva gravarna, minneslunden räknas som en (1), kan jämföras med siffran som var 200 000 år 1870. Gravrätten för kistor är 20 år och för urnor 10 år. I Sverige är siffran 25 år för båda om inget annat avtalats, dock minst 15 år och högst 50 år. (Begravningslagen)

En stor skillnad mellan Sverige och Danmark är att i Danmark kan en anhörig få reda på *var* en urna är nedsatt i en minneslund. Man kan även flytta stoftet, inte bara en gång utan flera, vilket vi i Sverige anser vara oförenligt med griftefriden.

Vestre är en genomfartsled för cyklister och många motionärer och hundägare rör sig dagligen i den parkliknande miljön. De som bor eller arbetar i närheten kommer gärna in för att äta sin medhavda lunch/picknic. Idag ligger kyrkogården lite "off" vilket gör den tämligen okänd för den stora allmänheten, men då Carlsberg ska bebyggas ytterligare så kommer kyrkogården att införlivas mer i stadsdelen. Trots

⁹ Stine Digen Helweg, Kirkegårdsvejleder, cand.mag. og cand. it, anställd av Københavns Kommune, Center for Kirkegårde, intervju den 23 januari 2009.

att kyrkogården är öppen dygnet runt för gående och cyklister så har man inte haft några problem med överfall och liknande, däremot händer det att gravvårdar har vandaliserats.

Det händer att det framförs kritik mot kyrkogårdarna och ofta har det rört sig om att det är (för) mycket liv men denna kritik har främst avsett Assistens kirkegård. Märkligt nog så framförs denna kritik av personer som *inte* har sina gravar där. Vissa kritiska röster har även höjts för att Assistens ska omvandla en tredjedel av ytan till park – vad händer då med gravarna? Parken ska dock påminna om en kyrkogård även i framtiden. Trädfällning brukar inte heller uppfattas som positivt av allmänheten. Däremot uppskattas rundvandringarna på kyrkogårdarna som anses vara både vackra och välskötta. Upp till 10 personer åt gången guidas gratis som en kommunal service.

2000 gravar på Assistens och 1000-1500 på Vestre har så kallat bevaringsvärde men tillräckligt med pengar saknas för ordentligt underhåll (2 miljoner/år). Vad som är av bevaringsvärde beslutades i kriterier 1986. En gravminneregistrator/konsthistoriker bedömer vilka gravar som kan komma i fråga en gång per år. För att hjälpa upp ekonomin har man ett sponsoravtal med H C Ørsted.

Kommunens fem kyrkogårdar lyder under Teknik- och miljöförvaltningen och har 180 personer anställda inklusive kontorspersonal. På VK är 25 personer anställda under vintern och 40 på sommaren. Enkäter bland de anställda i kommunen visade att de som arbetar med kyrkogårdar är de som är mest nöjda med sin arbetsmiljö!

Kremering blev lagligt i Danmark 1892. Den första kremeringen som ägde rum skedde 1893 på ett krematorium som Foreningen for Ligbrænding hade uppfört på Frederiksberg 1886. Det nya krematoriet i Bispebjerg kremerar årligen 4 400 personer och ersätter det gamla krematoriet som användes mellan 1908-2003. På landsbygden kremeras 70 % och i Köpenhamn 92 % av befolkningen. (1950 kremerades 50 % av Köpenhamnarna.) Stine beskriver Bispebjergs kyrkogård, invigd 1903, som "lite polerad", den är inte kulturell på samma vis som Vestre och Assistens. Där finns ett kolumbarium (1920) och även en särskild svensk avdelning. Bispebjerg ligger i stadens nordvästra del, ett stort upptagningsområde, och har flest begravingar per år. På Bispebjerg finns Danmarks första urngravlund (1914) och minneslund (1926).

Den danske folkekirken driver landets flesta kyrkogårdarna med undantag av i storstäderna där begravningsverksamheten sker i kommunal regi. Stine menar att den kommunala styrningen är positiv eftersom det betyder att det är en verksamhet som är till för *alla* medborgare. Kommunen bryr sig om människor – inte om medlemmar!

Politikerna har beslutat att en del av VK skall avinvigas för att göra plats åt en ateistisk del på kyrkogården. Dock finns inga pengar avsatta för detta ändamål inom de närmaste fem åren. Man har även beslutat att från 2008 ska alla kommuner – om de vill – erbjuda/avsätta skogsområden för gravsättning. Saknar man skog får man, som i Köpenhamns fall på VK, anlägga en naturlig skog. Denna vildare del kommer att anläggas på kyrkogårdens södra del. På Bispebjerg finns möjligheten att köpa ett träd i stället för gravsten där det finns utrymme för att begrava fyra stycken urnor.

Stine menar att det är viktigt att många smakriktningar tillgodoses på en kyrkogård. Likaväl som vi i livet utgör många olika trädgårdstyper, ekoromantikern, den strame osv., ska det finnas möjlighet att på kyrkogården "finde sin egen kro". Vatten i olika former är en funktion som alltid attraherar människor. Funktionellt sett, för att sörja för tillräckligt antal gravplatser, hade räckt med en tredjedel av ytan på VK. För att tillmötesgå många olika smakriktningar så behövs hela utrymmet som det ser ut idag!

ASSISTENS KIRKEGÅRD OCH KULTURCENTRET ASSISTENS

Den välskyddande stad som Christian IV utvecklat Köpenhamn till hade nackdelen att område för att begrava de döda saknades innanför befästningen. Av den anledningen fick man använda sig av en hjälpskyrkogård, Assistens Kirkegård, utanför. Det var vanligt i större städer att förlägga kyrkogården, som var till för allmänheten, utanför någon av stadens portar. De bemedlade kunde, liksom i Sverige, begravas inne i kyrkorna eller på de mindre kyrkogårdarna, "urtegårde", som låg i anslutning till kyrkan. (Jørgensen)

Köpenhamns första kända assistenskyrkogård anlades 1546 precis utanför Nørreport. På 1750-talet beslöt man att samla alla mindre assistenskyrkogårdar till en större utanför staden. Denna del motsvarar avdelning A i dag. 1853, då Köpenhamn härjades av koleran, upphävdes det rådande byggförbudet och kyrkogården utvidgades ytterligare. Assistens har vuxit efterhand och fått allt större betydelse. I takt med att befolkningstätheten har ökat har den ändrat karaktär till att bli mer ett rekreatiomsområde än en begravningsplats (Figur 9). (Jørgensen)

Kulturcentret Assistens mål är att genom aktivt deltagande av publiken förmedla kulturförståelse, genom upplevelser, som har utgångspunkt i Assistens Kirkegård, kyrkogårdens historia och relaterade områden inom konst-, kultur och identitetshistoria. Det är inte enbart kultur- och socialhistoria från de senaste 250 åren utan även naturupplevelser i kyrkogårdens olika delar. (Jørgensen)

Figur 9 Det finns många gamla fina gravstenar att se på Assistens kyrkogård. Lägga märke till hunden – symbol för den trogna och lydiga hustrun

Fredagen den 23 januari träffar jag centerledare och antropolog Gitte Lunding Johansen för ett samtal om kyrkogården och dess användningsområden. Gitte berättar¹⁰:

Kulturcentret inrättades 1993-95. Det är kommunen som äger huset men verksamheten stöts med kultur- och undervisningsmedel. Vissa delar av kyrkogården har musei- och parkstatus. År 2020 skall en del av kyrkogården bli park. Man kommer att bevara vissa av gravarna i denna parkdel, bl.a. H.C. Andersens och gravarna med kända jazzmusiker.

33 000 besöker årligen kulturcentret, 11 000 av dem är barn och ungdomar. Huvudsakligen är det de yngre och de äldre barnen som får komma på besök. För barnen i mellanåldern finns det tråkigt nog ingen ekonomi som gör dessa studiebesök möjliga. Centret försöker anpassa och knyta an sina aktiviteter till de ämnen som barnen läser om i skolan, ex. "Klimat i ögonhöjd".

Då kyrkogården låg utanför staden så hade människor som kom på besök ofta fått resa både långt och länge för att komma dit. Man medförde därför mat att äta och på plats såldes dricka och snaps. Ännu idag så är platsen ett populärt utflyktsmål samtidigt som den fungerar som de närboendes trädgård.

¹⁰ Gitte Lunding Johansen, centerledare och antropolog, intervju den 23 januari 2009.

Vilket inflytande har systemet – för vem har vi kyrkogårdar? Kyrkogården är en offentligt styrd begravningsplats vilket betyder att det är de folkvalda politikerna som är ansvariga. Samtidigt är kyrkogården invigd kristen jord vilket inte betyder att man måste vara medlem av Folkekirken för att kunna begravas här. Dock är det Kirekeministeriet som är begravningsmyndighet i landet.

Assistens kyrkogård är indelad i tre avdelningar. En kulturdela där inga nya gravar upplåts. En "Kändisdel" där många äldre och yngre celebriteter finns begravda, samt en del som är allmänhetens. Att besöka gravar är en viktig del i sorgearbetet men kyrkogården är även en arbetsplats.

Gitte introducerar ett för mig nytt begrepp, fusionsgrav. En fusionsgrav är till för en "vald" familj extended family, inte en biologisk. Det finns många olika former av familjekonstellationer i vårt samhälle idag vilket också börjar märkas på kyrkogårdarna. Man kan också reservera sammanhängande mark för att säkerställa fysisk närhet även efter döden.

När det gäller begravning av unga människor är det ofta frågan om jordbegravningar. Unga människor lever också vidare i sin familjs och vänners minne längre och på ett annat sätt än när en äldre människa dör. Gitte berättar om en ung kille, fotbollsfantast, i 20-årsåldern som dött i en bilolycka. En dags såg hon en lapp som fästs på hans gravsten. På lappen sto det: "Vi ses på torsdag kl 19". Var avsändaren en presumtiv självmordskandidat? Gitte beslöt att hålla graven under uppsikt och när torsdagen kom så fick hon förklaringen. Graven användes av den dödes kompisar som sambandsplats för meddelanden som de lämnade och avhämtade sig emellan. Inte bara det. Före fotbollsmatcher samlades man också vid graven för "uppvärmning" och efter en lyckad match kunde man gå tillbaks för att fira. Den döde pojken fortsatte att vara en del i sina kompisars liv. På samma sätt fortsatte klasskamraterna till en flicka som dog under sitt första gymnasieår att träffas vid hennes grav.

På kändisdelen med sina exponerade gravar kan förbipasserande inte undgå att läsa namnen på gravstenarna (Figur 10). Namnen, och personerna, lever på vis vidare under en längre tid. Assistens är också något av en modekyrkogård och har samlat många bohemer genom tiderna.

Natasja Saad (1974-2007)

Känd dansk sångerska som avled i en tragisk bilolycka på Jamaica. Natasja begravdes nära en väninna och med andra musiker runt omkring. Bilden, som är omslaget till den CD som släpptes efter hennes död, finns på gravstenen. Assistens kyrkogård, Köpenhamn

Figur 10 Natasja Saad (1974-2007)

Många familjer firar familjehögtider på kyrkogården, inte bara ungdomar som i exemplen ovan. Födelsedagar, bröllopsdagar, årsdagar – många känner behovet av att samla *alla* vid sådana tillfällen och fira med mat, öl och musik. Riter över huvud taget verkar vara viktigare för män än för kvinnor. Män har ett behov av att vara mer handgripliga, menar Gitte.

Kyrkogården innehåller de döda men den är till för de levande. Vildheten måste få komma till uttryck för sorgen ÄR vild.

Vilken kritik har framförts till Gitte och hennes kollegor? Öppettiderna – att man stänger redan kl 16:00 på julafton är inte populärt. Och begravningstider – varför kan man inte ha begravningar på helgerna? Ett stelbent eller ogenomtänkt regelverk kan också bli förödande: En äldre herre fick ett brev hem med posten. I brevet stod att läsa att om han inte avled före år 2010 så kunde han inte räkna med att få vila i familjegraven, en grav som tillhört familjen i åtskilliga generationer... Felaktig, eller brist på, information är också den vanligaste orsaken till att irritationer uppstår. Särskilt gäller detta information som ges i samband med att anhöriga ska välja ut ett nytt gravställe. Att kommunicera på rätt sätt är här A & O. Om man har föreställt sig en grav i ett lugn område och finner sig hamnat i ett som mer används av solbadare som park – ja, då är det klart att det reageras! I Danmark måste begravning ske inom en vecka efter dödsfallet, gravsättningen skall ske inom två veckor. Det är inte svårt att tänka sig att de som kommer för att välja ut en grav fortfarande befinner sig i ett tillstånd av chock och kanske inte kan ta in all information som ges.

KYRKOGÅRDSFÖRVALTNINGEN I TRELLEBORG

Figur 11 Trelleborgs kapell och krematorium

Torsdagen den 5:e februari får jag tillfälle att samtala med Pål Reijer, kyrkogårdschef i Trelleborg. Jag frågar honom om vilka behov som besökarna måste få tillfredsställa vid sina kyrkogårdsbesök.¹¹ (Figur 11)

Först och främst måste det finnas parkeringsplatser. Tillgängligheten är mycket viktig, det ska vara lätt att hitta vatten, redskap och avfallshantering. Besökare måste också känna sig trygga när de vistas på kyrkogården.

Kyrkogårdsförvaltningen är en leverantör av frid.

Miljön på kyrkogården ska erbjuda frid. Parkförvaltningen levererar grönytor, fritidsförvaltningen områden för tävling och rekreation, gatukontoret gör fint längs vägarna och bostadsförvaltningen ser över områden för lekplatser i närmiljön.

Grönskan är viktig. Fram till -80 talet så var det i stor utsträckning mentalpatienter som gick och krattade på kyrkogårdarna. Detta var bra för deras rehabilitering men bidrog samtidigt till den lågstatusstämpel som arbetet fått. ("Vilken idiot som helst kan klara det där...")

Människor i sorg behöver det praktiska pysslet med en grav för att klara av att den fas av "nollställning" som de befinner sig i. Man kan jämföra det med den situation som personer med utmattningssyndrom

¹¹ Pål Reijer, kyrkogårdschef i Trelleborg, intervju den 5 februari 2009.

och som behandlas med trädgårdsterapi, befinner sig i. Vi är idag passiva åskådare till "dödsvården", dvs. vården i livets slutskede. Något engagemang finns inte förrän efter döden, då det i stället är många praktiska frågor som måste lösas. Att pyssla handgripligt med graven bidrar till att man kan lägga sorgen bakom sig och gå vidare. Detta är anledningen till att så många barngravar "missköts" – föräldrarna har bearbetat sin sorg, lagt den bakom sig och gått vidare.

Många finner det lättare att närma sig en grav än det var att närma sig personen i fråga medan han levde. Många "samtal" mellan levande och de döda förs vid gravarna. Osagda meningar får ord, sorgen bearbetas. Pål berättar om änkan som varit gift i 60 år med samma man. Vid hans död dyker det upp en son utanför äktenskapet som varken hon, eller deras gemensamma barn, hade känt till. Änkan kräver att få bli skjutsad ut till kyrkogården. Väl där, vid makens grav, ger hon honom en utskällning som hette duga! För henne var det en befrielse att få göra rent hus och få utlopp för sin besvikelse, frustration och sin ilska.

Sorgen är långt ifrån vacker. Sorgen är aggressiv! Inte sällan är det anställda vid kyrkogården, begravningsentreprenörer och andra som dödsboet kommer i kontakt med tidigt i sorgeprocessen, som kan råka ut för denna aggressivitet. Att förklara kyrkogårdsreglementet för en person i denna fas är inte lätt, det kan sluta i katastrof, och det ställer stora krav på lämpligheten hos dem som arbetar på kyrkogården. Personalen måste ha en väl utvecklad fingertoppskänsla.

Hur levererar man frid?

Det kan handla om en sådan enkel sak som att göra rätt maskinval. Man bör hålla ner bullernivån på kyrkogården, vissa moment är kanske t.o.m. bättre att göra manuellt än att använda bullriga maskiner.

Kyrkogården bör innehålla olika naturtyper. Det ska vara vackert. Både vilda former och rättklippta häckar behövs. Årstidsblommor är viktiga liksom inslag av konst, både skulptur och vattenkonst.

Trelleborgs minneslund är inte bra. Den gjordes väldigt stor för att kunna garantera anonymitet. Här finns inga tydliga gångar och man måste ta sig fram över gräsmattan, dvs. över gravytorna, för att nå fram till de utställda bänkarna. TYDLIGHET är därför mycket viktigt. Det ska finnas tydliga informationstavlor med gångar och bänkar utmärkta. Det ska inte råda några oklarheter om vad som är gravytor och vad som är gräsmatta. Digitalisering av kartor pågår men ännu återstår mycket arbete. Genom digitalisering uppnår man levande kartor som kan finnas tillgängliga med aktuell information för besökare direkt via hemsidor på nätet. I arbetet som kyrkogårdschef är det viktigt att vara en duktig säljare – marknadsföring är A & O.

Skräckexempel där man misslyckats?

- Lantkyrkogårdar med 10 cm singeldjup – fullständigt omöjliga att ta sig fram i.
- Kistlundar som består av gräsmattor. Helt omöjligt att ha någon anonymitet. Det *syns* var det grävts... Skulle kunna undvikas om man i stället valde ängsmarksvegetation.
- När benbitar får ligga synliga efter det att man grävt en grav.
- Muslimska begravningar kan verka skrämmande både för de som arbetar på platsen men särskilt för besökare som inte är förtrogna med muslimernas gravskick.
- Fula visningsrum som saknar en bra utsikt, den angränsande utemiljön måste vara bra.

När har man lyckats?

- Ex. Assistens kyrkogård i Köpenhamn. Är en mycket levande miljö där många människor rör sig.
- När det finns bänkar och bord där folk kan slå sig ner och fika.
- Landskrona kyrkogård blir bättre och bättre för varje år.

- Höganäs har stora, vackra ekar och en fantastisk rhododendron odling.
- I Viken finns en vacker damm och mur.
- Sireköpinge är vackert belägen på en backe.

Hur ser det ut i Trelleborg?

Vi arbetar med att göra kyrkogården vackrare. Bl.a. har vi planterat många nya träd. Tillgängligheten kring kapellet ska bli bättre, gravplatser ska röjas (100-150 gravar återlämnas varje år) och gravregistret ska uppdateras.

Försköning och tillgänglighet är det man främst behöver arbeta med för att höja statusen såväl för kyrkogården som för de anställda. Det gäller att sälja in nya idéer hos politikerna. Om allmänheten uppskattar försköningen så får man dem med sig. Kyrkogårdarna borde kunna vara hortikulturella föredömen genom att visa vad man kan göra och på så vis öka det hortikulturella intresset hos allmänheten. På en del platser har man dragit igång studiecirkel och bildat föreningar kring kyrkogårdar för att på så vis skapa "supporterklubbar" kring kyrkogårdens kulturarv.

Pål Reijer kommer att gå vidare genom att vidareutbilda sin personal inom ramen för "Gröna lyftet". Detta är en standardiserad trädgårdsutbildning som genom sin kompetensutveckling bidrar till att höja både kompetensen och statusen hos de anställda. Han samarbetar också med andra kyrkogårdschefer i Landskrona och Ystad för att kunna lyfta verksamheten.

DISKUSSION

GEMENSAMMA NÄMNARE

De kyrkogårdar som flyttades ut ur städerna i början av 1800-talet av hygieniska och emotionella skäl, har idag vuxits ikapp av bebyggelsen och utgör numera en del av städernas park- och grönområden. Kyrkogården i sin nuvarande utformning är alltså relativt ny trots att många tror att utseendet har varit statiskt genom tiderna. Stadsplaner och bebyggelse utvecklas snabbt och följer nya trender inom arkitektur och design. När det gäller kyrkogårdsutvecklingen så sker den betydligt långsammare och förhållningssättet är mer konservativt. Behöver det vara så? Vilka behov har vi av kyrkogården och vilka krav ska vi ställa på dess utformning?

BEGRAVNINGSPLATS

Kyrkogården är i första hand en begravningsplats som är till för alla människor oavsett livsåskådning eller religion. Som sådan anser jag att det är viktigt att både platsen, och de människor som besöker den, behandlas med respekt. Då staten under reformationen övertog skötselansvaret av kyrkogårdarna sekulariserades de och mycket av respekten för gravvårdarna försvann. Både Lundquist (1992) och Sörensen (2006) menar att det faktum att begravningsplatserna användes som betesmark, och att det företrädesvis var gemene man som begravdes här, är en starkt bidragande orsak till detta. De strängare regler, som Sörensen (2006) beskriver, för utformning som tillkommit under det senaste århundradet, samtidigt som en större individualisering tillåts, har förvisso bidragit till en utseendemässig uppsnyggning– men hur är det med respekten?

DELAKTIGHET

Förr var döden en naturlig del i vardagen och man vårdade själv sina anhöriga i livets slutskede. Man *såg* dem och man var ofta med när döden inträffade. Man var likaså delaktig i begravningsförberedelserna, hela processen var mer handgriplig och påtaglig. Jag anser att denna delaktighet, att kunna påverka och medverka, är av mycket stor vikt för sorgearbetet. Efter att ha tagit del av Lundins (1982) beskrivning av sorgens olika faser (chock-, reaktions-, bearbetnings- och nyorienteringsfas) förstår man också det cykliska sambandet i processen. Bearbetningsfasen, som kan vara flera år, mynnar ut i en nyorientering som innebär att en läkning skett. Om bearbetningen varit ofullständig däremot så torde det innebära att såret fortfarande är öppet och att tomrummet påverkar vår personlighet negativt.

I dag har döden i stor utsträckning institutionaliserats, vi har fått ett mer distanserat förhållande till den genom att vara passiva åskådare. Att ta in och greppa vidden av det inträffade försvåras när delaktigheten inte finns där. Av denna anledning rekommenderar jag alltid de efterlevande, även unga barn, att se den döde före själva begravningen. Även om döden varit traumatisk så är bilden av den döde som de efterlevande föreställer sig på sina näthinnor, många gånger värre än verkligheten. Jag begravde en man i 20-årsåldern som tagit livet av sig framför ett framrusande tåg. Att som föräldrar, syskon och nära vänner behöva ta in detta obegripligt att sätta sig in i. De mest fruktansvärda bilder, präglade av TV, filmer mm, spelas upp för ens inre syn. Jag gjorde ändå bedömningen att pojken gick att visa och jag lyckades även att övertala familjen att se honom. Jag förde kistan till ett vackert och ljust kapell där en av kapellets väggar utgörs av panoramafönster till naturen utanför. Jag följde familjen in i kapellet och lät dem stanna så länge de önskade, ensamma eller tillsammans med mig. Familjen har många gånger tackat mig för att jag insisterade! Deras sorg blev naturligtvis inte mindre, men lät

mig kalla det "handgripligheten", gjorde det så mycket lättare för dem att senare bearbeta den. Sorgen är vild och aggressiv och ska inte ses som en sjukdom som vi kan botas från. Den *ska* genomlevas.

RESPEKT

Det faktum att vi med alla till buds stående medel försöker hålla döden på avstånd från vårt dagliga liv, tror jag är den i dag största orsaken till bristande respekt för kyrkogården och vad den står för. I alla kulturer betonas respekt både för de människor som är döende och för dem som vilar på kyrkogårdarna, vilket Peterson¹² poängterade i sin föreläsning. Att kategorisera dem som stör eller vandaliserar låter sig alltså inte göras. Att välta gravstenar kan tillskrivas allt från ungdomligt oförstånd till politisk extremism.

Att de som arbetar på kyrkogårdarna inte visar tillbörlig respekt anser jag däremot vara ett ledarskapsproblem. Det är inte acceptabelt att stå med traktorn igång fem meter från platsen där sänkning av en kista äger rum. Det känns inte heller bra att bli omkörd av kyrkogårdens flakmoppe när man går i procession med kista och följe. Och när personalen oförtrutet hackar vidare bland ogräset när processionen går förbi, ja, då blir jag beklämd. Detta är några exempel på bristande respekt som jag själv har upplevt.

Det finns människor som inte respekterar ett begravningsfölje i procession, utan tveklöst kan bryta in med stöd av högerregeln för att sedan göra omkörningar. Det finns också gångtrafikanter som med "zebralagsrätt" går rakt ut framför begravningsbilen som tvingas att tvärstanna. Förvånande? Ja, det tycker jag eftersom jag anser det vara ett tecken på bristande respekt för såväl den döde som de medmänniskor som deltar begravningsföljet. Människor gör detta mot bättre vetande även om jag personligen inte upphör att förvåna mig. Men. På de människor som har kyrkogården som arbetsplats vilar ett större ansvar. Enligt min uppfattning så är det varje kyrkogårdschefs skyldighet och plikt att ansvara för att personalen har den kunskap, *och* den förmåga, som krävs för att uppträda på ett etiskt passande sätt.

¹² Ingemar Petersson, driftschef Malmö kgf, föreläsning 3 februari 2009.

DEN FYSISKA PLATSEN

Besöksfrekvens

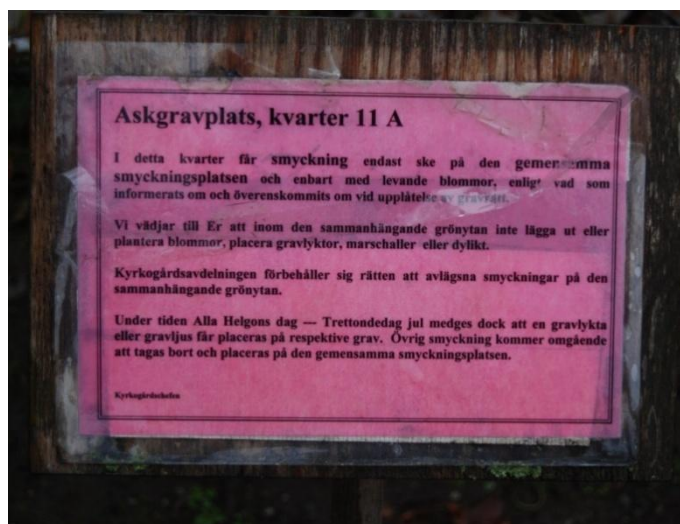
De mest frekventa besöken på kyrkogården sker under de första två åren efter ett inträffat dödsfall. Att aktivt besöka en grav, att ha ett ställe att gå till, hjälper oss att ta in och förstå det som inträffat. Som Lundin (1982) skriver så utgör graven en form av kultplats för de efterlevande där de kan få sin oro och ångest dämpad genom den fysiska närvaron. Gitte Johansen¹³ på Assistens kirkegård i Köpenhamn bekräftade detta, liksom iakttagelser som jag själv har gjort på olika kyrkogårdar, också gör det.

Kyrkogården som leverantör av frid

Vårt största behov är att uppnå någon sorts frid och harmoni. Kyrkogården ska leverera den frid som vi i vårt sinne söker, det håller jag absolut med Pål Reijer¹⁴ i Trelleborg om. Det är viktigt att platsen som möter oss är lättillgänglig och ger ett tryggt välkomnande intryck. Översiktskartor som gör det lätt att navigera bidrar till att man känner sig bekväm och säker, vilket Kaplan et al. (1998) poängterar. I bästa fall kan en sådan karta idag återfinnas vid ingången. Hur många av oss har memorerat den när vi väl befinner oss mitt inne på en stor kyrkogård? Jag efterlyser återkommande skyltning med "checkpoints" för att vi inte ska behöva uppleva att vi riskerar att gå vilse. Vissa kartor som jag har sett har varit av en sådan karaktär att enbart de som är väl insatta i rådande förhållanden och nomenklatur, kan tyda dem. (Figur 12 och 13)

Figur 12 För mycket, och blandad, information kan göra att vi inte ser skogen för bara träd.

Figur 13 Färgen på skylten och sättet att formulera innehållet samverkar till att innehållet kan tolkas mer negativt än vad som avsetts. Även skicket i vilken skylten befinner sig i ger en signal till läsaren...

¹³ Gitte Lunding Johansen, centerledare och antropolog, intervju den 23 januari 2009.

¹⁴ Pål Reijer, kyrkogårdschef i Trelleborg, intervju den 5 februari 2009.

Naturbehov

Toaletter på kyrkogårdar förtjänar nästan ett eget kapitel – ett kort kapitel, eftersom antalet är lättträknat och skyltningen vanligtvis dålig. För att kunna uppleva en känsla av frid så måste våra mest primära behov kunna bli uppfyllda. Vi ska kunna ges möjlighet att sitta ner om vi blir trötta eller har svårt att gå långa sträckor. Vi ska ha tillgång till vatten, både till våra medhavda blommor och till oss själva. Men för att kunna koppla och inte låta ett av våra basbehov styra våra besök så *måste* vi ha tillgång till toaletter. Toaletter som är lätta att hitta *och* som är öppna. Att ha oskyltade och låsta toaletter för att de missbrukas av ett fåtal, måste vara fel. Det strider också mot de hälso- och hygienaspekter som styrt utveckling dit vi befinner oss idag och som beskrivs närmare i kapitlet om den svenska kyrkogårdens historia. Behoven finns där – och de uträttas – och det måste kunna ske på hygieniskt och etiskt rätt sätt. Offentlig urinering räknas enligt svensk lagstiftning som förargelseväckande beteende och kan straffas med böter på 800 kronor.

PLATSENS BETYDELSE

Ibland saknas det en fysisk grav att gå till för den sörjande. Den avlidne har kanske aldrig återfunnits, askan har spridits i havet eller man befinner sig själv på en annan ort. Hela kyrkogården utgör då den fysiska plats som man söker sig till. Därför är det av stor vikt att kyrkogården kan erbjuda olika typer av miljöer så att var och en kan finna en plats att känna sig bekväm på. Att ha en stor yta till sitt förfogande är inte nödvändigt för att kunna uppfylla detta krav. Även på mindre ytor kan detta åstadkommas.

Figur 14 Ravinen på Vestre kyrkogård, Köpenhamn

På Vestre kyrkogården i Köpenhamn, vars totala yta i och för sig är stor, har man genom olika avgränsningar åstadkommit många olika typer av miljöer. Här finns alla varianter från den traditionellt inrutade i strama kvarter till den naturlika ravinen (Figur 14), anlagda sjöar och vattendetaljer, skogslika dungar, skulpturer... Det känns som om jag hittar nya rum på Vestre varje gång jag promenerar där. Det jag uppskattar är oförutsägbarheten – jag kan aldrig gissa mig till vad som kommer bakom nästa dunge och blir därför ständigt positivt överraskad! Jag blir därför glad när jag får stöd för det jag upplever i Kaplan & Kaplans preferensteori. Jag håller villigt med

om att många miljöer idag saknar inslag av både läsbarhet och mystik trots att dessa faktorer har så stor inverkan på hur pass bekväma vi uppfattar oss i den givna miljön. Det räcker inte att enbart ta hänsyn till sammanhang och komplexitet när man anlägger en kyrkogårdsmiljö. Den fascination som är resultatet av preferensteorins tredje dimension hjälper oss att reducera den mentala trötthet som vi ansamlar och bidrar i hög grad till återhämtning.

Vestre fungerar även som en park och är genomfartled för cyklister och ett område där människor joggar och rastar sina hundar. Kyrkogården stängs bara av för biltrafik under natten men är i övrigt tillgänglig dygnet runt för allmänheten. Eftersom här erbjuds så många olika typer av miljöer så upplever jag att alla kan känna sig välkomna och kan hitta sin egen fysiska plats, inte bara de som har gravar här. Det jag saknar är fler allmänna sittplatser. Små bänkar eller pallar är däremot relativt vanliga på enskilda gravar. Stine Helweg håller med mig om att det skulle behövas fler bänkar men övergartner Ruben Klinge, som jag träffar när han rastar sin hund,

berättar att de tyvärr haft problem med att folk stulit en del av de gedigna Köpenhamnarbänkar som funnits utställda. Å andra sidan har de aldrig haft problem med överfall och liknande, tillägger han, trots att parken på sina ställen både är vild och mörk. Själv kände jag inget obehag då jag gick ensam med kameran på kyrkogården långt efter mörkrets inbrott.

I takt med återlämningen av äldre, större gravar skulle jag tro att vi även i Sverige kommer att få se kyrkogårdar som delvis ändras till en mer parkbetonad karaktär.

Föredömligt välförsedd med allmänna sittplatser är Norra kyrkogården i Trelleborg. De har även anpassats till den omgivande miljön och varierar därför i utseende beroende på var de finns placerade. Jag kan oftast se närmaste bänk från den jag sitter på vilket också utgör en trygghet. (Figur 15 – 18)

Figur 15 Antingen anpassar man sittplatsen individuellt efter omgivningen... Norra Kyrkogården, Trelleborg

Figur 16 ...eller så använder man samma sorts bänkar oavsett var de placeras. Norra kyrkogården, Lund.

Figur 17 På Assistens kyrkogård i Köpenhamn har någon kreativ person förvandlat stammen av ett fällt träd till trevliga sittplatser.

Figur 18 Individuella sittplatser på gravar hittar man på de flesta kyrkogårdar. Exempel hämtat från Norra kyrkogården i Lund.

Minneslundar och askgravlundar

Minneslundar är kollektiva gravplatser där total anonymitet ska råda. I Sverige får man inte närvara vid urnsättningen och det finns heller ingen möjlighet att ta reda på *vem* som är urnsatt *var*. Så är inte fallet i Danmark där, som Stine berättade, man t.o.m. kan gräva upp stoft och flytta det till en annan gravform. Eftersom detta inte tillåts i Sverige infördes på 1990-talet i stället askgravlundar. Här finns möjlighet att på ett gemensamt gravmonument sätta en namnbricka medan utsmyckningar fortfarande ska göras på en gemensam plats. Båda dessa typer av lundar ska alltså utformas så att de ska tillgodose alla och jag anser därför att dessa ställer högre krav på sin utformning än individuella gravkvarter där man har möjlighet att välja miljö. Tyvärr kan detta krav, att platsen skall passa alla, medföra en slätstrukenhet i gestaltningen som får precis motsatt effekt (Figur 19).

Figur 19 Ett exempel på vad jag anser vara total slätstrukenhet återfinns på Norra kyrkogården i Lund. Där har den nya minneslundan "gestaltats" så här. Anonymitetskravet har tillgodosetts men inga försök har gjorts för att åstadkomma en lämplig och harmonisk miljö för de efterlevande.

Minneslundens syfte?

Man kan också diskutera vilket syfte minneslundan har. Är det enbart aspekten att vi är jämlika efter döden och därför ska dela en kollektiv grav, eller är det de efterlevandes och/eller kyrkogårdspersonalens bekvämlighet som styr? Är minneslundens kollektiva anonymitet ett sätt på hur vi håller döden på avstånd och förnekar en plats för de döda i vårt moderna samhälle? Är askgravlundarna ett sätt att äta kakan men ändå ha den kvar?

Skillnaden, jämfört med Danmark som också har gemensamma smykningsplatser vid minneslundarna, är att de flesta blommorna trots detta där ligger fritt utlagda (Figur 20 och 21). Ja, folk vill ha det så och personalen får helt enkelt manuellt samla ihop utsmyckningarna när det är dags för gräsklippning. Jag tycker att detta

tyder på att människorna har, trots den ursprungliga anonymitetstanken, skapat sig en individuell plats att gå till och att den fysiska platsen *är* viktig. Personligen anser jag att detta förfaringssätt stärker platsens känsla av att vara just en begravningsplats. En tom och steril yta ger en mer abstrakt känsla där det är svårare att kunna vara konkret i sin sorg.

Figur 20 Minneslunden på Vestre kirkegård, Köpenhamn.

Figur 21 Gemensam sitt- och utsmykningsplats på minneslunden. Vestre kirkegård, Köpenhamn.

NATURKRAFT

Samtliga källor, Kaplan et al. (1998), Ottosson & Ottosson (2006) och Worpole (2003), i kapitlet om naturens läkande egenskaper, framhäver genom olika undersökningar den yttre miljöns betydelse vid en läkningsprocess. Att det är en så naturlig miljö som möjligt som ger bäst effekt verkar också vara oomstritt. Ofta har utbudet av de metoder som erbjuds inom vården ett direkt samband med vårdinrättningens goda vilja, politik – och ekonomi. I dag kan vi, om vi har tur, ordinerats trädgårdsterapi av våra husläkare, men många som vill söka behandlingsformen får själva stå för kostnaderna.

Ytor och utrymme har vi på de redan befintliga begravningsplatserna, särskilt med tanke på att fler och fler gravplatser, som vi hört i intervjuerna, återlämnas. Kunskapen att genomföra bra och genomtänkta förändringar finns också, om idag inte fysiskt på alla kyrkogårdar så åtminstone i form av duktiga konsulter.

Behov av gröna, lugna oaser för meditation och återhämtning finns tveklöst, inte bara för dem som har sorg utan för alla i samhället, vilket Ottosson & Ottosson (2006) belyser genom olika undersökningar. Arbetsgivare lockar vid nyanställning med frisk- och personalvård och vill gärna framstå som både miljömedvetna och ansvarstagande. Kyrkogården borde/skulle kunna erbjuda denna förebyggande miljö för alla invånare. Vi bör bejaka vår nedärvda fallenhet för att trivas i natur. Wilson kallade det för biofili – *kärlek till liv* – och det är detta det handlar om: Det är *vi levande* som vistas på och *ska använda* kyrkogårdarna!

Genom att kyrkogårdarna befinner sig i vår omedelbara närhet kan ett stycke "natur" här utgöra skillnaden för om vi kommer i kontakt med någon natur över huvud taget. Vi behöver inte heller sätta oss i våra bilar och därigenom bryta ner vår miljö på vår väg dit. Genom att sätta sig in i, och ta hänsyn till, människors preferenser idag kan vi skapa miljöer som vi attraheras av och därigenom gärna besöker. Kaplan et al. (1998) menar att en miljö som inte människor önskat sig tvärtemot kan ha negativ effekt genom att framkalla oro och destruktivitet. Den stela och sterila miljö som utgör den nya minneslunden på Lunds Norra kyrkogård framkallar, enligt de tidigare kunder som jag talat med, just känslor av den typen – oro, förtvivlan, utsatthet och ensamhet. Det gör mig ledsen att höra men tyvärr delar jag deras uppfattning.

Alternativ minneslund i Lund finns på Fredentorp. Jag har inte satt mig in i existerande planer för denna kyrkogård men här finns definitivt förutsättningar för att kunna skapa fina och naturliga miljöer. Dock används kyrkogården i mycket låg omfattning eftersom den idag ligger mycket isolerad. Platsen är väldigt stor, saknar sittplatser för att vila på och känns otrygg på så vis att inga människor rör sig på området. Men som sagt, förutsättningar finns. (Figur 22 och 23)

Figur 22 Fredentorps entré – inte en bänk så långt ögat kan nå...

Figur 23 ... men vilka förutsättningar!!

Viljan att förändra kan det vara lite si och så med på sina håll. Ofta döljer man detta genom att hänvisa till de trånga ekonomiska ramarna. Är alternativet sponsoravtal som våra vänner i Danmark börjat med ett alternativ? Absolut, menar jag. Jag ser det dessutom som en hälso- och socialinvestering vilket företagen goodwill kunde gynnas av på ett positivt sätt.

Jag vill här passa på att nämna att det finns kyrkogårdsmedarbetare som, med stor kreativitet och uppfinningsrikedom, lyckas med att skapa fantastiskt inspirerande miljöer trots små medel!!

AKTIVITETSBEHOV

Känslan av maktlöshet, saknad och övergivenhet kan till viss del mildras genom att det finns handgripliga aktiviteter att utföra. Att kratta, ansa, smycka och byta blommor ger oss för en stund möjlighet att släppa koncentrationen. Vi behöver inte använda det som Kaplan et al. (1998) benämner som riktad uppmärksamhet för att utföra sysslorna utan tankarna kan vandra fritt. Aktiviteten hjälper oss i bearbetningen av sorgen för att kunna lägga den bakom oss och bidrar på så vis till vår mentala återhämtning.

Jag ser många paralleller mellan faserna i den utmattningsdepression som jag gick igenom 2000 och de faser som Lundin (1982) beskriver som ingående i sorgprocessen. Det som i särklass hjälpte mig mest under denna period var mina vistelser i naturen, både vild och anlagd. I naturen kände jag inga krav, jag behövde inte tänka, min oro dämpades och så småningom kunde jag återfå en rimlig verklighetsuppfattning. Samtidigt hade jag utfört en aktivitet som kunde ge mig tillfredsställelsen av att faktiskt ha uträttat något. Processen är lång och stundtals plågsam. Den nya och förändrade självbilden som byggs upp tar tid att lära känna. Liksom sorgearbetet är det en process som inte går att forcera – en insikt som i sig tar tid att få.

Vi besöker inte alltid "vår egen" kyrkogård utan kommer till platser där vi inte kan eller har någon anledning att fylla ett fysiskt aktivitetsbehov. Men behovet av att bejaka vår naturliga dragningskraft till naturen, för att återreferera till Wilson, är en aktivitet i sig. För att värdesätta naturen så behöver vi en relation till den. Därför är kyrkogården, som är tillgänglig för alla, en utmärkt plats att bygga sådana relationer på. Jag menar att kyrkogårdarna i större utsträckning borde vara hortikulturella föredömen eftersom de finns representerade överallt till skillnad från botaniska trädgårdar. Det bidrar inte bara till att höja platsens och personalens status, utan ger med sin mångfald fler personer möjlighet att finna en passande miljö att känna sig bekväma i. Denna utveckling bromsas idag, enligt min mening, enbart av enskilda personer i maktposition vilka utövar sin makt genom att motsätta sig förändringar.

NÄRHET

Kyrkogården är kanske den för oss mest laddade av platser. Alla platser som vi besöker förknippar vi med minnen, positiva och negativa. När vi besöker kyrkogården väcks alla våra minnen av tidigare kyrkogårdsbesök, och därmed sorger, till nytt liv. Har vi sorger som är obearbetade i bagaget så kan själva besöket i sig innebära att vi utvecklar en ny krisreaktion, vilket Lundin (1982) beskriver när han refererar till Cullberg. Många för tysta samtal i tankarna med de avlidna vars gravar de besöker. För att kunna göra detta krävs att man upplever en

grundtrygghet på platsen. Den närhet till de döda som vi upplever på kyrkogården kan också inge oss en känsla av trygghet och en kontinuitet genom historien. Därför är kyrkogården ett gemensamt arv för oss att förvalta. Vårt behov av att blicka bakåt och förstå sammanhang, tycker jag förklarar varför inte kyrkogårdsutvecklingen ska följa samma förnyelsetakt som samhället i övrigt. Kanske är det också beständigheten och naturen som bäst svarar mot våra andliga behov.

FRAMTIDEN

Men om vi i stället väljer att blicka framåt. Vilka spår från vår nutida kultur är det som vi lämnar som arv? Kommer befolkningen om 200 år ha en aning om hur kyrkogårdarna ser ut idag? Det är ju inte enbart så att vi ska bevara och förvalta ett kulturarv – vi har även ett ansvar att tillföra något från vår samtid. Genom att studera gravstenar kan jag bilda mig en uppfattning om människors liv och historia. Men vad säger mig en minneslund om 200 år om hur folk levde? (Figur 24 och 25)

Figur 24 Hönssköterskan Anna Andersson, Barsebäcks kyrkogård

Figur 25 En gravsten kan berätta om ett helt liv, Vestre kirkegård i Köpenhamn

Olika tros- och livsåskådningar, liksom förändrade familjemönster, kommer i hög utsträckning att påverka den framtida gestaltningen. Många väljer idag att lämna statskyrkan men min bestämda uppfattning är att andligheten i landet inte sjunker – tvärt om. Man är däremot ovillig att sätta en etikett på sin tro och har svårt att se vilket utbyte man får för den medlemsavgift som betalas. När vi betalar en avgift så förväntar vi oss en motprestation. Att låta stat eller kommunerna överta ansvaret för kyrkogårdarna och avsätta skattemedel för kyrkogårdarnas underhåll och utveckling, kan bidra till att den kollektiva ansvarskänslan för kulturarvet stärks. Obestridligt är det faktum att vi alla skall dit – förr eller senare!

SLUTSATSER

För att uppnå syftet att klargöra de behov vi behöver få tillfredställa vid våra kyrkogårdsbesök, samt vilka faktorer som påverkar dessa, ställde jag mig inför denna studie frågan vilka möten som sker på kyrkogården.

De fem viktigaste behoven kan sammanfattas i punktform:

- Frid
- Trygghet
- Närhet
- Natur
- Aktivitet

Dessa behov ska uppfyllas genom de möten som sker

- Med platsen och naturen där
- Med den avlidne
- Med minnen
- Med känslor
- Med personal
- Med andra besökare

Faktorerna återfinns då mötena på något sätt resulterar i att behoven fylls.

Frid upplever vi på en plats som känns harmonisk för oss. Begreppet är subjektivt varför utformningen av en begravningsplats måste kunna erbjuda ett **bredare utbud av olika miljöer** än vad den gör idag. För att åstadkomma detta måste man vara lyhörd för människors preferenser och utforma gestaltningen med stor **respekt** för både levande och döda.

Trygghet känner vi när inte behöver vara rädda, oroa oss för att hitta eller att komma till. **Tillgänglighet** och **skyltning** måste förbättras. Det **bemötande** som anställda på platsen ger oss bidrar också i hög grad till hur pass trygga vi känner oss. Personalen på kyrkogården behöver alltså en **adekvat utbildning** och ett **bra stöd från sin arbetsledning**, faktorer som på sikt även bidrar till att statusen i yrket höjs.

Begreppen frid och trygghet är intimt förknippade med, och avhängiga av, varandra. När vi upplever dem kan vi med tillförsikt konfrontera de minnen och känslor som möter oss vid besöket.

Närhet till de avlidna kan vi känna om ovanstående uppfyllts och vi känner oss bekväma på platsen.

Att uppleva **närhet till andra besökare** är idag svårare eftersom gemensamma mötesplatser i trivsamt atmosfär saknas. Det krävs inte bara **fler sittplatser** utan även bord där vi kan ställa ner en kaffekopp eller lägga ifrån oss en bok eller ett handarbete. **Ett bord omgivet av sittplats signalerar mötesplats**, en plats för **gemensamma aktiviteter**, vilket borde vara något att uppmuntra på kyrkogårdarna.

Vårt behov av **natur** kan inte nog understrykas. Även här är det ett **bredare utbud av olika miljöer** som måste eftersträvas. Att i en urban miljö erbjuda naturupplevelser är inte bara **föredömligt och klimatsmart** utan också en god investering ur **hälsoaspekt** och ett sätt att ta **samhällsansvar**.

Enklare **aktiviteter** bidrar till återhämtning från mental trötthet då ingen riktad uppmärksamhet används. Den spontana uppmärksamheten som tas i anspråk är däremot positiv för återhämtningen samtidigt som den underlättar sorgbearbetningen.

LITTERATURFÖRTECKNING

Begravningslagen. (u.d.). *Begravningslagen (1990:1144)* .

Jørgensen, C. (u.d.). *Fra herregård till kirkegård (Elektronisk)*. Hämtat från asstisens.dk: Tillgänglig: <<http://www.assistens.dk/side1hst.htm>> den 20 Februari 2009

Kaplan, R., Kaplan, S., & Ryan, R. L. (1998). *With People in Mind. Design and Management of Eferyday Nature*. Washington D.C.: Island Press.

Klintborg, Å., & Bengtsson, R. (1992). Åtta kyrkogårdar. i E. Bucht (Red.), *Kyrkogårdens gröna kulturarv* (ss. 35-53). Alnarp: Movium.

Kulturminneslagen (KML 1988:950). (u.d.). *Kulturminneslagen (KML 1988:950)* .

Köpenhamns kommun, T. o. (2009). Vestre Kirkegård. *Vestre Kirkegård* . Köpenhamns Kommun.

Lundin, T. (1982). *Sorg och sorgereaktioner*. Uppsala: Uppsala universitet, Institutionen för psykiatri.

Lundquist, K. (1992). Från beteshage till trädgård - kyrkogårdens historia. i E. Bucht (Red.), *Kyrkogårdens gröna kulturarv* (ss. 12-34). Alnarp: Movium.

Ottosson, Å., & Ottosson, M. (2006). *Naturkraft*. Falun: Scandbook.

Sörensen, A.-B. (2006). Kyrkogården - ett grönt kulturarv. i L. Åkesson (Red.), *Inför DÖDEN* (ss. 167-217). Höganäs: Edition Andersson AB.

Sörlin, S. (2009). Svenska. (Elektronisk) I *Nationalencyklopedin*. 3 skärmsidor) Hämtat från ne.se/lång/natur: Tillgänglig: <<http://www.ne.se/artikel/267467>> den 19 Februari 2009

Worpole, K. (2003). *LAST LANDSCAPES The architecture of the cemetery in the west*. London: Reaktion Books Ltd.

FIGURFÖRTECKNING

Figur 1 Trädkantad huvudgång, Lunds Norra kyrkogård	7
Figur 2 Gravkvarter som vi är vana att se dem, Lunds Norra kyrkogård	8
Figur 3 Sorgeträd, Klosterkyrkan i Lund	9
Figur 4 Vår tids multikultur och olika religioner, kombinerat med öppnare regler beträffande gravvårdar, kommer att ge framtidens kyrkogårdar flera uttryck. Överst: Trelleborgs Norra samt Lunds Norra kyrkogård. Nederst: Vestre kyrkogård, Köpenhamn.	13
Figur 5 En gravplats med skogen i ryggen känns bekväm för oss i Norden. Vestre kirkegård, Köpenhamn.....	14
Figur 6 Kaplan & Kaplans preferensteori	15
Figur 7 Vestre kirkegård, Köpenhamn.....	20
Figur 8 En av Stjernevejsprojektets fyra diagonala elléer.	20
Figur 9 Det finns många gamla fina gravstenar att se på Assistens kyrkogård. Lägga märke till hunden – symbol för den trogna och lydiga hustrun.....	23
Figur 10 Natasja Saad (1974-2007)	24
Figur 11 Trelleborgs kapell och krematorium	26
Figur 13 Färgen på skylten och sättet att formulera innehållet samverkar till att innehållet kan tolkas mer negativt än vad som avsetts. Även skicket i vilken skylten befinner sig i ger en signal till läsaren... ..	31
Figur 12 För mycket, och blandad, information kan göra att vi inte ser skogen för bara träd.	31
Figur 14 Ravinen på Vestre kyrkogård, Köpenhamn	32
Figur 15 Antingen anpassar man sittplatsen individuellt efter	Figur 16 ...eller så använder man samma
sorts bänkar oavsett var	33
Figur 17 På Assistens kyrkogård i Köpenhamn har någon kreativ	Figur 18 Individuella sittplatser på
gravar hittar man på de	33
Figur 19 Ett exempel på vad jag anser vara total slätstrukenhet återfinns på Norra kyrkogården i Lund. Där har den nya minneslunden "gestaltats" så här. Anonymitetskravet har tillgodosetts men inga försök har gjorts för att åstadkomma en lämplig och harmonisk miljö för de efterlevande.	34
Figur 20 Minneslunden på Vestre kirkegård, Köpenhamn.	35
Figur 21 Gemensam sitt- och utsmyckningsplats på minneslunden. Vestre kirkegård, Köpenhamn.	35
Figur 22 Fredentorps entré – inte en bänk så långt ögat	Figur 23 ... men vilka förutsättningar!!
.....	36
Figur 24 Hönssköterskan Anna Andersson, Barsebäcks kyrkogård	38
Figur 25 En gravsten kan berätta om ett helt liv, Vestre kirkegård i Köpenhamn	38

BILAGOR

BILAGA 1 NATIONALENCYKLOPEDIENS DEFINITION AV "NATUR"

natur (latin NATU´RA 'födelse', 'natur', 'naturlig beskaffenhet', av NA´SCOR 'födas') är ett komplicerat begrepp; enligt Arthur Lovejoy har ordet och dess avledningar i engelskan åtminstone 66 betydelser. Dessa kan indelas i två huvudgrupper. I den ena åsyftas den materiella världen i stort (i en extrem betydelse: allting) men särskilt den av människan (väsentligen) opåverkad omgivningen i form av växter, djur, landformer osv. I den andra åsyftas någots (vanligen något levandes) grundläggande egenskap, väsen eller egenart.

Begreppet natur förknippas med på samma gång förändring och oföränderlighet. Fram till 1600-talet var det en allmän uppfattning i Västerlandet att all förändring fordrade en aktiv orsak, NATURA NATURANS. Samtidigt fordrades ett mottagande objekt, NATURA NATURATA.

En annan skiljelinje upprättades tidigt mellan det naturliga och det övernaturliga. Särskilt i platonsk och kristen tradition har det vuxit fram ett värderande synsätt, enligt vilket det övernaturliga (gudarna, idéerna, det andliga etc.) står över naturen (människorna, tingen, det materiella). Synsättet ingick i den hierarkiska världsbild som länge härskade i Västerlandet: längst ner jorden, en värld av mångfald, förändring och synd, högst upp Gud, som var motsatsen. Människan levde på jorden, därmed i naturen, och hade del i dennas syndfullhet. Men människan ägde samtidigt, genom sin själ, del i det gudomliga. När naturen getts rollen av ond, amoralisk valplats är det med en klangbotten i denna gamla uppdelning mellan himmelskt och jordiskt. På denna grund har civilisation och kultur kunnat uppvärderas; det mänskliga samhället står genom sin dygd, sin moral och sin sociala organisation över naturens föregivna brutalitet, rättslöshet och godtycke, så t.ex. i Hobbess version av naturtillståndet. Även konsten och tänkandet, som båda ansetts inspirerade av det gudomliga, skilde den mänskliga ordningen från omgivningens kaos.

Om man i stället för relationen natur–metafysik betonar skiljelinjen mellan människa och natur framträder en delvis annorlunda innebörd. Naturen, sådan den ingick i KOSMOS, var för grekerna en oöverträffad ordning och ett ideal. Det som människan skapat var däremot onaturligt och därför av lägre värde. Kynikern Diogenes och hans efterföljare tog exempelvis avstånd från hus, kläder, lagad mat och annat civilisationen frambringt. Besläktat är svärmeriet för de s.k. naturfolken eller i allmänhet för en enkel, "naturenlig", livsform, det som brukar kallas [primitivism](#). I kristen tradition har en liknande tanke ofta återkommit: naturen som ett tecken på Guds skaparkraft och därför välordnad och god; så exempelvis inom den s.k. naturliga religionen eller [fysikoteologin](#), men också inom [panteismen](#). Enligt detta synsätt, vars rötter finns i paradismyten, är det människan som för ondska och förfall in i naturen; hos Rousseau är naturtillståndet den lyckliga tid som föregår civilisationen. Synsättet bildar också underlag för pessimism och civilisationskritik vilka kommit till uttryck i 1900-talets debatt om natur och miljö.

UPP

Den vanligaste nutida betydelsen av ordet natur – den av människor (relativt) opåverkad yttre naturmiljön – är av ganska sent datum. I konsten märks naturlandskap helt utan människor sällan före 1800-talet. I R.W. Emersons essä "Nature" (1836) är naturen skön och sublim, men människan står utanför den. Under 1800- och 1900-talen tilltar intresset för naturen som rekreationskälla, sannolikt som en konsekvens av att de mänskliga ingripandena i omgivningen blivit alltmer omfattande. Under senare delen av 1900-talet har ordet [miljö](#) och dess avledningar i ökande

utsträckning kommit att överta vissa av naturbegreppets betydelser, särskilt dem som är knutna till naturens nedsmutsning och degradation, vilket gjort att ordet natur fått allt starkare övertoner av vildmark och renhet.

Naturens ofrånkomliga roll som resursbas och försörjningsvillkor har gett den en central roll i myter och religioner. Av samma skäl har samhällen, med varierande framgång, utvecklat sedvanor, normer och lagstiftning för att förhindra överutnyttjande av sina viktigaste [naturresurser](#) (jfr även [miljöetik](#) och [miljöbalken](#)). I en besläktad strävan att vinna långsiktig kontroll över naturgivna tillgångar hämtar också den moderna naturvetenskapen en av sina drivkrafter.

Synen på naturen har växlat mellan olika kulturer, platser och tider. Schematiskt kan sägas att föragrara folk till följd av sitt omedelbara beroende av naturen haft en magisk och respektfull naturuppfattning. Agrara kulturer har däremot visat en tendens att uppvärdera odlingen på bekostnad av naturen, som betecknats som hotande och vild. I den moderna industriella civilisationen, med rötter i Europa, utvecklades med hjälp av ett (natur)vetenskapligt tänkande en natursyn enligt vilken naturen uppfattas som icke-kännande, icke-tänkande, uppbyggd av atomer, styrd av naturlagar och utan andra syften än att utgöra en resurs för människan. Detta synsätt har emellertid på senare tid ifrågasatts med utgångspunkt bl.a. i ekologisk forskning, i katastrof- och kaosteori och i filosofisk och feministisk debatt.

[Sverker Sörlin](#)

Litteraturanvisning

N. Evernden, THE SOCIAL CREATION OF NATURE (1992);

A. Hjort & U. Svedin (utg.), JORD–MÄNNISKA–HIMMEL: NÅGRA LÄRDES SYN PÅ NATUREN I DE STORA KULTURERNA (1985);

G.H. von Wright, VETENSKAPEN OCH FÖRNUFTET (1986).

(Sörlin, 2009)